

Het LAND van AALST

Het LAND van AALST

TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Lidmaatschap van de vereniging:

Vrije bijdrage voor onze werkingskosten,
vanaf € 20

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646
BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

Tijdschrift vereniging:

Versijnt 3x per jaar
Gratis op de website

Papieren exemplaren:

via 'afdruk op aanvraag / print on demand'

De geschiedkundige vereniging Het Land van Aalst werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' én enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • erevoorzitter
Bart Cherretté • voorzitter
Michel Igual Pacheco • ondervoorzitter

Pieterjan De Coninck, Lieve De Mecheleer, Tom De Ridder,
Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre, Erwin
Van der Hoeven, Wouter Van der Spiegel, Georges Vande
Winkel, Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Pieterjan De Coninck
Wouter Van der Spiegel
wouter.vanderspiegel@belgacom.net

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme
Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30
vdmieke@skynet.be

Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen
ISSN 0778-7731

VAN DE REDACTIE

Editoriaal

Beste lezers,

Voor de lezer die het nog niet zou opgemerkt hebben: we zijn overgeschakeld op drie nummers per jaar in plaats van vier. Dat geeft ons wat meer ademruimte om een degelijk product af te leveren. Het klaarzetten van een exemplaar voor 'afdruk op aanvraag / *print on demand*' neemt trouwens ook twee weken extra tijd in beslag.

Ook de onaanachtige lezer zal op de achterflap de kaart van de voormalige kasselrij 'Het Land van Aalst' opgemerkt hebben. Dit is het werkingsgebied van onze geschiedkundige vereniging. Het is een uitgestrekt gebied dat de grenzen van Aalst ver overstijgt. Het is uniek omdat de meeste geschiedkundige of heemkundige verenigingen zich richten op één stad of gemeente. Het biedt dus unieke mogelijkheden om een historisch fenomeen over een groter gebied te analyseren, te vergelijken, te relativeren. Hopelijk voelen lezers/potentiële schrijvers zich aangesproken om die uitdaging aan te gaan.

Het is soms verbazend dat er ook over overbekende thema's die voltooid verleden tijd zijn boeken blijven verschijnen. Niet omdat er nieuwe bronnen werden ontdekt, maar doordat er andere invalshoeken werden gekozen. Lange tijd was de *histoire bataille* en de geschiedenis der koningshuizen bijna de enige 'echte' geschiedenis. Daarna kwam de socio-economische geschiedenis van de kleine man in de aandacht. Nog later de rol van de vrouw, van minderheidsgroepen, van het milieu, ... Maar in dit nummer wordt een (over)bekend thema 'Aalst in WO I' belicht aan de hand van 'nieuw' archiefmateriaal dat tot voor kort onbereikbaar was in de USSR. Dit is de verdienste van Jan Naert met '*De vervolging van oorlogsmisdaden na de Eerste Wereldoorlog: de zaak Sanguinetto-Almenröder (1919-1925)*'. Nu het internationaal recht onder druk staat en sommige landen menen het ongestraft te kunnen schenden, wordt het gezegde '*nil novi sub sole*' uit het bijbelboek *Prediker* nogmaals geïllustreerd.

Dirk Van de Perre illustreert met het artikel '*Een revolutie in de kennis van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Ninove. Enkele kanttekeningen*' (over de eerste parochiekerk, de abdijhoeve, de eerste woonkernen, de plaatselijke heren, ...) dat geschiedenisreconstructie het betere puzzelwerk vereist. En dat archeologische en archivalische bronnen elkaar aanvullen om tot een betere kennis van het verleden te komen. Ook hypothesen en het kritisch bevragen van bestaande historische studies kunnen leiden tot een beter inzicht in het verleden, dat dus nooit af is...

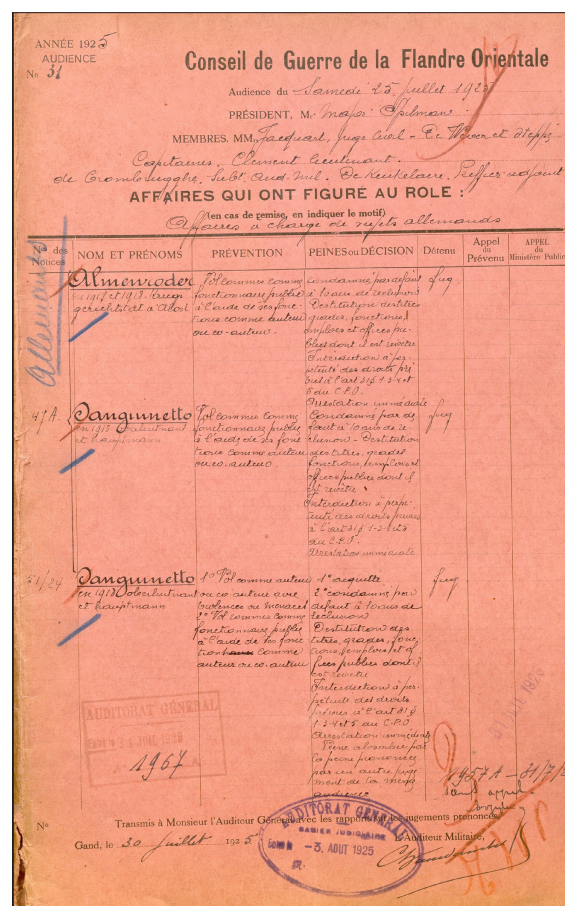
Ook in de eerste bijdrage in de rubriek 'In de kijker' gaat het over bronnen. Pieterjan DE CONINCK belicht een interessante, maar minder bekende schat aan bronnen, namelijk over *pioniers van de Belgische fotografie: de Directory of Belgian Photographers van het FoMu in Antwerpen*.

In de tweede bijdrage in de rubriek 'In de kijker' zijn de voornaamste bronnen citaten van de twee hoofdrolspelers: *Alfons en Jozef DE COCK. Een leven in woorden: brieven, verhalen en boekbesprekingen* door Romain John VAN DE MAELE.

De vervolging van oorlogsmisdaden na de Eerste Wereldoorlog: de zaak Sanguinetto-Almenröder (1919-1925)

Jan Naert

De geschiedenis van Aalst en omstreken tijdens de Eerste Wereldoorlog is allerm minst een *terra incognita*. Over de periode van de Duitse bezetting en tal van deelaspecten ervan bestaat reeds grondig en uitgebreid onderzoek. Vooral tijdens de eeuwherdenking van het conflict (2014–2018) hebben onderzoekers talrijke archieven systematisch doorgelicht en nieuwe inzichten aangereikt.¹ Dit artikel voegt daar nog een bescheiden maar betekenisvol hoofdstuk aan toe over de onmiddellijke naoorlogse jaren (1918–1925). Hiervoor wordt geput uit een zeer specifiek archiefbestand: de zogenaamde ‘Moskouse archieven’ – en dan in het bijzonder de tijdens de Tweede Wereldoorlog in bezet België geroofde gerechtelijke archieven die eerst in Berlijn en later in Moskou zijn terechtgekomen. Deze keerden uiteindelijk pas 57 jaar later, in mei 2002, opnieuw naar België terug. Daar kregen ze een onderkomen in de depots van het Algemeen Rijksarchief.² Tijdens de inventarisatie ervan bleek meermaals dat er in enkele van deze dossiers nieuws te rapen viel over Aalst en omstreken tijdens en vooral na de Eerste Wereldoorlog.³ Deze bijdrage onderzoekt de ontstaansgeschiedenis van die dossiers en analyseert in het bijzonder de pogingen die de Belgische staat in het interbellum ondernam om Duitse militairen die een leidende rol speelden tijdens de bezetting van de stad Aalst tussen 1914 en 1918, gerechtelijk te vervolgen. De focus ligt daarbij op één concrete casus: het proces bij verstek op 25 juli 1925 voor de krijgsraad van Oost-Vlaanderen tegen *Etappenkommandant* Sanguinetto en *Kriegsgericht* Almenröder.⁴

Kaft van het dossier met daarin het rapport bij de vonnissen, opgemaakt door de krijgsauditeur en bestemd voor het Auditoraat-generaal.
Bron: ARA2, Moskou-archief, M184.

1. MEERT, D. *Aalst 1914-1918. Het leven in een stad onder Duitse bezetting*, Aalst, 2014; DE SCHAEPRDIJVER, S. *Tussen gemeenschap en geweld: Aalst in de Grote Oorlog 1914-1918*, Aalst, 2014.

2. NAERT, J. en VANDEWEYER, L. *Bonglomeraarsarchief Akkensammelstelle West – Osoby. Wegwijs in het geroofde en gerestitueerde Moskou-archief bewaard in het Rijksarchief*, Brussel: Algemeen Rijksarchief 2, (Verschijnt binnenkort).

3. Voor de online toegang op de gerechtelijke dossiers aanwezig in de zogenaamde Moskouse archieven, zie: <https://arch.arch.be/index.php?l=nl&m=nieuws&r=alle-nieuwsberichten&a=2025-12-09-moskou-archieff-raadpleegbaar>

4. Voor andere casusstudies over de naoorlogse veroordeling van Duitsers die verantwoordelijk gehouden werden voor de gebeurtenissen in o.a. Dinant en Bièvres in 1914: LUX, CH. *La poursuite judiciaire des criminels de guerre allemands après la Première Guerre mondiale en Belgique. Le Traité de Versailles, les procès de Leipzig, les jugements par contumace (1919-1925)*, Masterscriptie ULB, 2018, p. 76-102 en LAUWERS, D. "From Belgium to The Hague via Berlin and Moscow: documenting war crimes and the quest for international justice, 1919-2019", *Archives and Manuscripts*. 2020. 48. pp. 216-236.

De ‘Duitschers in Aalst’: Sanguinetto, Almenröder en co.

Bij wie enigszins vertrouwd is met geschiedenis van de Duitse bezetting van Aalst tijdens de Eerste Wereldoorlog doen namen als ‘Almenröder’ en ‘Sanguinetto’ zeker en vast een belletje rinkelen.⁵ De eerste is majoor en *Kriegsgericht* en staat aan het hoofd van het ‘krijgsveldgerecht van de 15e Etappen-Kommandantuur des 4n Legers’. Als dusdanig verpersoonlijkt hij het Duitse krijgsgerecht dat vele inwoners uit Aalst en Dendermonde aan straffen onderwerpt.⁶ De tweede, Bruno Sanguinetto, is pas vanaf eind november 1917 te Aalst aanwezig, eerst als adjudant van bevelhebbers von Wittich en von Hertel. Later, eind juli 1918, krijgt hij zelf de leiding over de Kommandantur.⁷

Tot op vandaag staan beide Duitse gezagdragers, en dan met name Sanguinetto, symbool voor het hardvochtige bezettingsregime in en rond de stad.⁸ Aalst en omstreken krijgt het tussen augustus 1914 en november 1918 immers zwaar te verduren. Niet alleen vallen er tijdens de inname van de stad vele tientallen dodelijke slachtoffers.⁹ Ook later tijdens de vier lange bezettingsjaren houdt het oorlogsgeweld aan. Met name het strikt militaire bezettingsregime van het *Etappengebiet* (onder leiding van het Duitse Vierde Leger) treft de bevolking hard. Dat gaat gepaard met repressie, controle, geweld, honger, schaarste, inkwartiering, talloze opeisingen van materieel en mensen, dwangarbeid en uiteindelijk zelfs ook deportaties van vele honderden inwoners voor de verplichte tewerkstelling in de *Zivil Arbeiter Bataljonen* (ZAB) in Duitsland of in de frontstreek.¹⁰

Dat er in de lokale literatuur over Aalst tijdens de Eerste Wereldoorlog veel aandacht gaat naar (vooral) Sanguinetto en (in iets mindere mate) Almenröder, eerder dan naar andere kommandanten, soldaten, agenten en medewerkers die tussen 1914 en 1918 de plak zwaaien in Aalst, is wellicht te wijten aan twee factoren.¹¹ Eerst en vooral is er de chronologie van de bezetting. Het bezettingsregime is structureel repressief, maar verhardt nog naarmate de oorlogsjaren vorderen met vanaf 1916 een steeds zwaardere impact op de lokale bevolking. Vooral de deportaties van arbeiders voor de verplichte tewerkstelling vormen daarin een breukmoment. Daar komt nog bij dat omstreeks die tijd ook de levensomstandigheden steeds sterker achteruitgaan. De hongersnood en schaarste nemen toe. De winters zijn streng. De uitzichtloosheid overheerst. Het zijn allemaal zaken die ervoor zorgen dat de Duitse bevelhebbers die in deze specifieke periode de plak zwaaien nog tot lang na de bevrijding symbool blijven staan voor de algehele oorlogsmalaise. Daar komt bij dat beide heren, en dan met name Sanguinetto, in die twee laatste oorlogsjaren – nog meer dan hun voorgangers – een waar schrikbewind lijken te installeren.¹² Een tweede en minstens even belangrijke factor is het tot op vandaag invloedrijke overzichtswerk van de Aalsterse adjunct politiecommissaris Petrus Van Nuffel. Hij beschrijft in zijn kroniek uit 1921 over de oorlogsjaren (‘De Duitschers in Aalst’) uitgebreid de vele kopstukken van het Duitse bestuur in Aalst. In zijn ‘portretten en karakterteekeningen’ beklemtoont hij meermaals het zeer brutale optreden van (voornamelijk)

5. MEERT, D. *Aalst 1914-1918*, p. 86-137.

6. Zijn voornaam wordt nergens vermeld, niet in de literatuur en niet in de bronnen. Volgens Petrus Van Nuffel gaat het zelfs over “duizenden” gestrafte personen (VAN NUFFEL, P. *De Duitschers in Aalst*, Aalst, 1921, p. 112 en 237). Het gaat daarbij niet om duizenden straffen voor verzetsactiviteiten en/of andere anti-Duitse activiteiten. Veel vaker gaat het om inbreuken tegen tal van Duitse bezettingsmaatregelen. Wie meer wil weten over de bevoegdheidsverdeling tussen het Belgische gerecht en het Duitse krijgsgerecht actief in bezet België: BOST, M. *Traverser l'occupation 1914-1918: du modus vivendi à la grève, la magistrature belge face aux occupants Allemands*, Doctoraatsscriptie, Université Catholique de Louvain-la-Neuve (UCL), 2013.

7. VAN NUFFEL, P. *De Duitschers in Aalst*, p. 281-282. Volgens Van Nuffel hield Sanguinetto al langer de touwtjes in handen, dit door de vergevorderde leeftijd en ziekte van von Hertel.

8. MEERT, D. *Aalst 1914-1918*, p. 86-137.

9. DE SCHAEPELDRIJVER, S. *Tussen gemeenschap en geweld*, p. 45-65.

10. MEERT, D. *Aalst 1914-1918: Aalstenaren als slaven weggevoerd*, Aalst, 2013 en MERCKAERT, B. en VANDE WINKEL, G. “De opeising van arbeidskrachten in Zivil Arbeiter Bataillonen tijdens ‘de Groote Oorlog’ in het kanton Ninove”, *Land van Aalst*, 2016, LXXVII, 4, p. 254-354.

11. Zie hiervoor: VAN NUFFEL, P. *De Duitschers in Aalst*, p. 229 e.v.

12. *Idem*, p. 237.

Sanguinetto.¹³ Die laatste omschrijft hij zelfs als een ‘bloedhond’ – een term die tot op vandaag regelmatig terugkeert in de lokale historiografie.¹⁴

De bestraffing van Duitse misdaden tijdens de Eerste Wereldoorlog

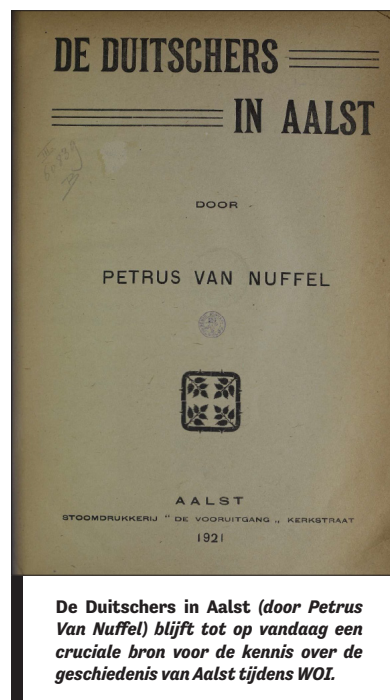
Net als elders in bevrijd België en Noord-Frankrijk leeft ook in Aalst eind 1918, begin 1919 de hoop dat de acties van Almenröder, Sanguinetto en consoorten niet onbestraft zullen blijven.¹⁵ In de marge daarvan volgen de Aalstenaren waarschijnlijk met grote aandacht de berichtgeving in de pers over de internationale vredesconferentie in Parijs. Die loopt in de lente van 1919 op zijn laatste benen en mondt uiteindelijk eind juni 1919, meer dan zeven maanden na de Wapenstilstand, uit in het Verdrag van Versailles. Dat luidt het formele einde in van de Eerste Wereldoorlog en moet de vrede tussen de betrokken landen verzekeren. Pas vanaf dan zijn Duitsland en België officieel niet meer in oorlog met elkaar. Van bijzonder belang voor de naoorlogse bestraffing van Duitse misdaden tijdens de oorlog zijn de artikels 228, 229 en 230 in deel VII van het Verdrag, over de sanctionering (*penalties*).

Er staat te lezen dat het aan de geallieerde nationale militaire rechtbanken is om vervolging in te stellen tegen leden van het Duitse (bezettings-) leger verdacht van oorlogsmisdaden.¹⁶ Die laatsten, zo gaat de redenering, moet Duitsland uitleveren aan de respectieve geallieerde landen.¹⁷

Hoe men in en rond Aalst het nieuws over de ondertekening van het Verdrag van Versailles onthaalt, is vandaag nog moeilijk te achterhalen. Maar dat er tijdens de bevrijding en in de maanden erna een hang naar gerechtigheid leeft onder de inwoners van de stad, valt niet te ontkennen. Dat blijkt niet alleen uit de zeer woelige novemberdagen, maar ook uit het aantal klachten dat de lokale politie, de parketten (zowel civiel als militair) en ook de bevoegde onderzoekscommissies (zie verder) in het eerste jaar na de oorlog ontvangen.¹⁸ Deze klachten behandelen zowel Duitse soldaten en medewerkers van het bezettingsbestuur als land- en stadsgenoten die men ervan verdenkt op de ene of andere manier te hebben geheuld met de vijand.¹⁹ Klachten over de voormalige bezetter gaan veelal over geweld tijdens de invasie, onrechtmatige opeisingen, diefstal of aanhoudingen van dwangarbeiders.

De vervolging van Duitse oorlogsmisdadigers na de Eerste Wereldoorlog: een diplomatiek vraagstuk

In de jaren die daarop volgen onderneemt de Belgische staat daadwerkelijk pogingen om wat bepaald staat in het Verdrag van Versailles over de gerechtelijke vervolging van Duitse misdaden begaan tijdens de oorlog, ten uitvoer te brengen. Maar om uiteenlopende redenen komt het pas vanaf 1924-1925 zover, weliswaar op zeer beperkte schaal en ook enkel maar bij verstek. De belangrijkste verklaring hiervoor dient gezocht in de diplomatieke verhoudingen

De Duitschers in Aalst (door Petrus Van Nuffel) blijft tot op vandaag een cruciale bron voor de kennis over de geschiedenis van Aalst tijdens WOI.

13. *Idem*, p. 229 e.v.

14. Al eerder opgemerkt in: MERCKAERT en VANDE WINKEL. “De opeising van arbeidskrachten”, p. 258.

15. LAUWERS, D. “From Belgium to The Hague”, p. 220.

16. HORNE, J. “Atrocities and War Crimes”, in WINTER, J. (Red.), *The Cambridge History of the First World War. Volume I. Global War*. Cambridge, 2014, p. 581-584.

17. KRAMER, A. “Versailles, deutsche Kriegsverbrechen und das auslieferungsbegehren der Alliierten 1919-1920”, in WETTE, W. en UBERSCHÄR, G. (Reds.), *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert*, Darmstadt, 2001, p. 72-84.

18. Voor die novemberdagen: MEERT, D. *Aalst 1914-1918. Het leven*, p. 282-319 en VAN NUFFEL, P. *De Duitschers in Aalst*, p. 256.

19. Voor de verslagen van de politie: Stadsarchief Aalst, Politiearchief, processen verbaal van 1919, met name over “schendingen van het volkenrecht”.

Personnes désignées par la Belgique

pour être livrées par l'Allemagne

en exécution des articles 228 à 230 du Traité de Versailles
et du Protocole du 28 juin 1919.

LISTE ALPHABÉTIQUE

Het ministerie van Justitie publiceert de lijst met
namen van personen die België door Duitsland wil
uitgeleverd zien.

tussen Duitsland en de geallieerden tussen 1919 en 1925.²⁰ Immers, al vrij snel na het ondertekenen van het Verdrag van Versailles geeft Duitsland te kennen dat het – in weerwil van wat in het Verdrag bepaald staat – niet bereid is om op grote schaal (vermeende) oorlogsmisdadigers uit te leveren. Het belangrijkste argument dat steeds opnieuw ter tafel komt: de politieke instabiliteit van de Weimarrepubliek, en dan meer bepaald de extreemlinkse dreiging die er heerst.²¹ Wat daarbij ook niet helpt, is de eerste lijst die de geallieerden eind oktober 1919 opmaken. Daarop staan de namen vermeld van om en bij de 3.000 vermeende oorlogsmisdadigers die in aanmerking komen voor uitlevering. De Belgische staat brengt er daarvan maar liefst 1.058 aan.²² Enkele maanden later krimpt die lijst tot in totaal 854 namen. Maar nog steeds is België de belangrijkste leverancier met 334 namen.²³ Voor Duitsland is er geen sprake van dat het land zoveel (en vaak ook prominente) officieren en soldaten aan de geallieerden uitlevert waar die dan zonder enige Duitse controle vervolging kunnen naar instellen.

Voor wat betreft de casus Aalst springen de namen van Almenröder, Forck, von Kathen en Sanguinetto in het oog.²⁴ Alle vier staan zij vermeld tussen de honderden personen op de lijst van de geallieerden. Deze specifieke namen zijn aangebracht door de procureur des Konings van Dendermonde in een schrijven aan de jurist Fernand Passelecq. Die laatste is bij het ministerie van Buitenlandse Zaken verantwoordelijk voor het opstellen van deze lijsten.²⁵ Over Almenröder staat er op de lijst te lezen dat hij optrad als *Kriegsgerichtsrat* te Aalst en in het dagelijkse leven dienst doet als 'Juge des enfants à Frankfurt-am-Mein'. Hem verwijt de Belgische staat 'coups et blessures à Alost', evenals 'vols multiples'.²⁶ De tweede, luitenant Forck, staat op de lijst omwille van 'participation aux déportations' in het gerechtelijk arrondissement Aalst. Als verzwarende omstandigheid geldt ook: 'vols et escroqueries au préjudice de plusieurs communes'.²⁷ De derde betichte is von Kathen, voormalig hoofd van de Kommandantur. Ook hij riskeert vervolging voor zijn rol in de organisatie en uitvoering van de deportaties van arbeiders voor de verplichte tewerkstelling.²⁸ De vierde persoon tot slot is Bruno Sanguinetto. Die staat in de eerste plaats op de Belgische lijst vermeld voor zijn activiteiten als hoofd van de Kommandantur in het West-Vlaamse Beernem en voor zijn aandeel in de deportaties van arbeiders. Voor wat betreft zijn daden in Aalst maakt de lijst enkel melding van diefstal.²⁹

20. Er is de diplomatieke, juridische en politieke context, maar ook de militaire context van de naoorlogse bezetting van Duitsland speelt mee (GODFROID, A. *La guerre après la Guerre? L'occupation belge de la rive gauche du Rhin (1918-1930)*, Brussel, 2023).

21. Vooral in nationalistische kringen wordt die angst voor de extreemlinkse dreiging sterk opgeklapt als argument om geen uitleveringen te doen, zie: KRAMER, A. "Combatants and Noncombatants: Atrocities, Massacres and War Crimes", in HORNE, J. (Ed.), *A Companion to World War One*, Blackwell, 2010, p. 197. Voor een meer grondige analyse van de achterliggende redenen en motivaties: CLAPPAERT, E. en KOHLRAUSCH, M., "Between the Lines: Belgian Diplomatic Politics and the Trial of German War Crimes", *Journal of Belgian History*, 2018, 48, 3, pp. 90-114.

22. GRADITZKY, T. "The Law of Military Occupation and the Belgian Trials after 1918", in ROVETTA, O. en LAGROU, P. *Defeating Impunity. Attempts at International Justice in Europe since 1914*, New York, 2021, p. 1-21.

23. Ministerie van Justitie, *Personnes désignées par la Belgique pour être livrées par l'Allemagne en exécution des articles 228 à 230 du Traité de Versailles et du Protocole du 28 juin 1919*, Brussel, 1919.

24. Andere namen op de lijst die in verband gebracht worden met de casus Aalst zijn: a) Vleminck: een Duitse onderofficier die deel zou hebben genomen aan deportaties van verplicht tewerkgestelden in Aalst; b) Grotjan, Bruno: een nog jonge luitenant die eveneens medeplichtig was aan de organisatie van de verplichte tewerkstelling in de arrondissementen Gent en Aalst; c) Hauch: een Hauptmann (II 25 Fr. I. R. P. K.) beticht van verantwoordelijk te zijn geweest voor "atrocités sur la route d'Alost à Gand" in september 1914.

25. ARA2, Moskou-archief, M184, Dossier inzake Sanguinetto, B. en Almenröder (Kommandantur Aalst 1916-1918), Brief van de procureur des konings van Dendermonde aan Fernand Passelecq, 10/9/1919.

26. Ministerie van Justitie, *Personnes désignées*, p. 5.

27. *Idem*, p. 14. Voor Forck, zie ook: VAN NUFFEL, P. *De Duitsers in Aalst*, p. 286.

28. Ministerie van Justitie, *Personnes désignées*, p. 21.

29. *Idem*, p. 34.

PREMIÈRE PARTIE			
Désignations nominatives.			
Noms et prénoms.	Grades, fonctions, identifications.	Genre d'infraction.	Page
A			
Aberlindt	sous-off. du Z. A. B. 16	Séviens sur des déportés	103
Ackermann	Major	Partic. aux déport. à Gallighem	77
Aegidi, Karl	Commandant, chef de la Kommandantur et président au tribunal all. de et à Endon	Partic. aux déport. art. Gand, coupe et blessures, à Somergem	84-85-86-119
Aelbrecht	Gendarme au camp de déportés Sedan	Séviens sur des déportés au camp de Sedan	76-78
Aelbrecht	Lieutenant, Landst. Bataillon Zwickau, Chef de l'Arbeitsamt de Monsen	Partic. aux déportations dans l'étape de Monsen	77
Aelssner	Lieutenant	Partic. aux déport. à Vire-Saint-Bavon	71
Duc Albert de Würtemberg	Commandant de la 1 ^{re} Armée	Respons. des déport. dans les étapes de la 1 ^{re} Armée	92
Alberti	Kreischel de Thuis	Partic. aux déport. d'ouvriers à Thuis et dans la rég.	86
Aldehoven, Frans	Hauptm. und Adjut. Etappen-Komm. à Lokeren	Séviens sur des déportés à Lokeren	123-132
Almenröder	Kriegsgerichtsurat à Alost, Juge des enfants à Frankfort-am-Main	Coups et blessures à Alost	64
Annewinkel (ou Hannewinkel)	Feldgendarm	Meurtre (15 oct. 1918) et coups et blessures à St-Nicolas Waes	19
von Armin	Major de cavalerie	Respons. d'atrocités à Franc-Waret août 1914	75
von Aest (ou von Asch)	Major, Ortskommandant de Thionnet	Partic. aux déport. et contrainte d'habitants aux travaux du front dans la région de Thionnet	88
von Aschenberg	Off. du Bataillon Arolsen, Landst. Bourgmestre de Waldeck	Partic. aux déport. de St-Nicolas (Wart)	98
Aufschläger (ou Aufhäuser)	Kreischel à Bastogne	Partic. aux déport. d'habitants de Bastogne et des env.	34

De namenlijst vermeldt Almenröder en Sanguinetto.

De publicatie van deze lijst doet de emoties in het naoorlogse België en ook in Aalst hoog oplopen. De lokale krant *De Volksstem* mag dan wel de naam van oud-Kommandant von Kathen achterwege laten in het artikel dat het hieraan wijdt, de teneur van het stuk laat niets aan de verbeelding over: ‘Onze lezers zullen met genoeg vaststellen dat ook de Aalstersche dieven en beulen, Almenröder, Forck en Sanguinetto op het lijstje staan. ’t Is te hopen dan men hen te pakken krijgt’³⁰.

De processen in Leipzig (1920-1922): een mislukte eerste test

De weigering van de Duitse Weimarrepubliek om verdachten uit te leveren bemoeilijkt in die onmiddellijke naoorlogse jaren de diplomatieke contacten. Om de relaties met de geallieerden niet volledig te compromitteren (die laatsten bezetten op dat moment de linkeroever van de Rijn) doet de Duitse regering een tegenvoorstel. Dat bestaat erin dat zij zélf verdachten zullen berechten voor een eigen Duits tribunaal. Zo’n toegeving op wat bepaald staat in het Verdrag van Versailles ligt zeer gevoelig bij de leden van de entente. Maar na enig aandringen en handig diplomatiek spel slaagt de Duitse regering er toch in om dat plan door te duwen.³¹ Dit alles mondt uit in de zogenaamde *Leipziger Prozesse* voor het *Reichsgericht*, het hoogste Duitse gerechtshof.³² In totaal zullen er in Leipzig tussen 1920 en 1922 zeventien (vermeende) Duitse oorlogsmisdadigers voor de rechter verschijnen tijdens in totaal twaalf processen. De keuze van de verdachten die daar voor de rechtbank verschijnen gebeurt door België, Frankrijk en Groot-Brittannië.³³

Ter voorbereiding van de processen in Leipzig schuift de Belgische regering in eerste instantie acht casussen naar voor, met in totaal 33 verdachten. Het gaat om personen die ook al op de eerder vermelde lijsten figureren. Voor de Belgische regering zijn er drie categorieën prioritair: (I) de invasie, (II) de bezetting en (III) de deportaties van arbeiders voor de verplichte tewerkstelling. Het is dus zaak om specifieke casussen te selecteren die het *Reichsgericht* in Leipzig als het ware dwingen om de Duitse oorlogs- en bezettingspolitiek in zijn geheel te veroordelen.

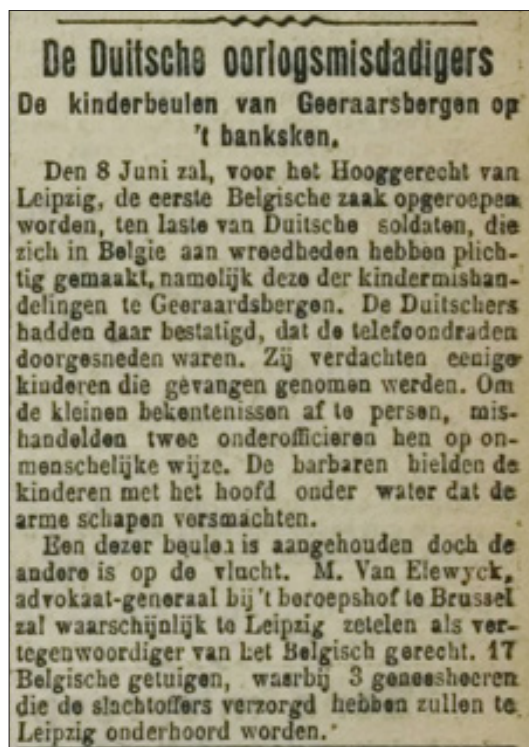
30. *De Volksstem*, 10/02/1920.

31. Voor de omstandige onderhandelingen en het standpunt van België: CLAPPAERT, E. en KOHLRAUSCH, M., “Between the Lines”, p. 95 e.v.

32. Het standaardwerk over deze processen is: HANKEL, G. *The Leipzig trials. German war crimes and their legal consequences after World War I*, Dordrecht, 2014.

33. CLAPPAERT, E. en KOHLRAUSCH, M., “Between the Lines”, p. 98 e.v.

Terwijl de Belgische staat de gruweldaden in Aarschot en Andenne naar voor schuift voor de invasie, kiest men voor de bezettingsperiode niet in dezelfde mate voor “symbooldossiers”. De eerste casus die België op tafel legt is die van *Oberleutnant* (ook wel *Hauptmann*) Bruno Sanguinetto, verbonden aan de Kommandanturen van Beernem en later ook Aalst. In die hoedanigheid speelt hij, aldus de officiële motivering, een sleutelrol bij de deportaties in Brugge, Gent, Dendermonde en Aalst. Volgens Fernand Passelecq en Rolin-Jacquemyns, beiden leidende topambtenaren en belast met dit dossier bij het ministerie Buitenlandse Zaken, symboliseert deze specifieke zaak als geen ander de immorele houding van verschillende Duitse officieren verbonden aan de Kommandanturen in bezet België.³⁴ Het tweede dossier dat de Belgen aanhangig maken in Leipzig om de Duitse wredeheden in het bezette België te demonstreren, behandelt de gebeurtenissen te Geraardsbergen eind december 1917. Het gaat hier om de mishandeling en foltering van kinderen door een lid van de Duitse *Geheime Feldpolizei*, Max Ramdohr.³⁵ Ook zijn vermeende handlangers, Ernst Zahn, rekent men tot de verdachten.

Op 22 mei 1921 schrijft de Volksstem over de zaak Ramdohr (Geraardsbergen).

Bron: SAA, Digitaal krantenarchief.

Uiteindelijk worden er, eind februari 1920, slechts drie dossiers officieel weerhouden. Daar zijn in totaal vijftien Duitsers bij betrokken. Het betreft de feiten zoals die zich afspeelden in Andenne (tijdens de invasie), in Geraardsbergen (onder de bezetting) en in Sedan (waar meerdere verplicht tewerkgesteld (ook uit Aalst!) in de ZAB actief waren). Sanguinetto verschijnt finaal dus niet voor het gerecht in Leipzig.³⁶ Deze eerste korte lijst is vooral een test waarmee de Belgische overheid en de geallieerden willen nagaan of Duitsland de gemaakte belofte nakomt.³⁷ Terzelfdertijd behouden die eerste de optie om – wanneer de Duitse

34. *Idem*, p. 99.

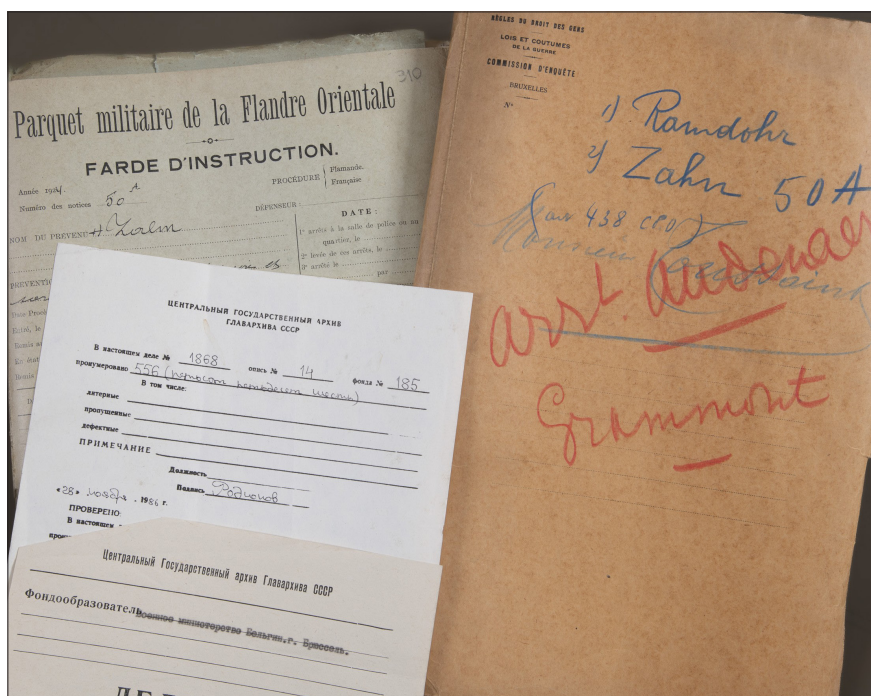
35. Voor een grondige analyse van de zaak Ramdohr en de rol daarin van het Duitse gerecht in Leipzig: LUX, CH. *La poursuite judiciaire*, p. 40-49.

36. Of de Duitse aanklagers/onderzoekersrechters verbonden aan het Reichsgericht in Leipzig een dossier over Sanguinetto aanlegden (zonder vervolging in te stellen) viel niet te achterhalen.

37. HANKEL, G. “Leipzig War Crimes Trials”, in: 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, e.a. (Eds.), Berlijn, 2016.

rechtspleging zou falen – alsnog zelf over te gaan tot vervolging zoals bepaald staat in het Verdrag van Versailles. Hoe het Duitse gerecht met deze testcases zou omgaan, zou dus het verdere verloop bepalen.

Wanneer de eerste processen in Leipzig starten in januari 1921, zijn de verwachtingen hooggespannen. Al snel blijkt dat Duitsland niet slaagt voor de test. Getuige daarvan zijn de storm van protest die de rechtspraak en de toegekende straffen ontketenen. Dat geldt niet in het minst voor het enige ‘Belgische’ proces dat daar uiteindelijk plaats vindt: de zaak Ramdohr. Het dossier leidt tot heel wat verontwaardiging. Eerst en vooral is er de manier waarop de rechtbank in Leipzig het proces voert, en dan met name de getuigenissen en ondervragingen van de betrokken kinderen die in moeilijke omstandigheden verlopen. Maar daarnaast is er ook het vonnis zelf. Daarin spreekt het Hof Ramdohr op 11 juni 1921 vrij. De in Leipzig aanwezige waarnemers van de Belgische regering kruipen in hun pen en schrijven scherpe rapporten waarin zij streng oordelen over de organisatie van de rechtsgang in Leipzig. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de intergeallieerde commissie die deze processen overschouwt zich in januari 1922 unaniem uitspreekt tegen deze gang van zaken.³⁸ In één adem bepleit deze commissie de toepassing van wat er neergeschreven staat in het Verdrag van Versailles (arts. 228 e.v.). Concreet betekent dat: het uitleveren van Duitsers aan België, Frankrijk en Groot-Brittannië en deze berechten voor nationale militaire rechtbanken.

De zaak Ramdohr en Zahn haalde rol van het Reichsgericht in Leipzig in 1921.

Ook het krijgsauditoraat Oost-Vlaanderen legde een dossier aan inzake beide heren. Het maakt deel uit van de Moskouse archieven in ARA2. Bron: ARA2, inv. nr. M1234.

De processen in Leipzig mogen dan uitdraaien op een mislukking. Het is onmiskenbaar zo dat er in Belgische regeringskringen en onder topambtenaren van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Justitie aandacht leeft voor de Duitse misdaden in en rond Aalst. Zelfs in die mate dat de bekendste casus, Sanguinetto, bijna de officiële Belgische selectie voor de processen in Leipzig haalt. Maar wat verklaart nu die keuze voor de casussen Sanguinetto en Ramdohr/Zahn om het beleid van de bezetter aan de kaak te stellen? Een eerste punt van belang is plek waar deze feiten plaatsvonden: namelijk in het *Etappengebiet*. Daar weegt het bezettingsregime verhoudingsgewijs zwaarder dan in het *Generalgouvernement*.³⁹ Het lijkt dus logisch dat

38. CLAPPAERT, E. en KOHLRAUSCH, M., “Between the Lines”, pp. 106-107.

39. DE SCHAEPPDRIJVER, S. “Belgium”, in: HORNE, J. *A companion to World War One*, Wiley, 2010, p. 386-402.

men feiten uit die streken gaat zoeken. Een tweede punt vloeit voort uit het feit dat deze beide casussen geen beladen symbooldossiers zijn zoals de verschillende martelaarssteden die nog tijdens de oorlog het voorwerp uitmaken van grootschalige Duitse en Belgische propagandacampagnes. Een derde factor die meespeelt, zijn de klachten die men na de oorlog indient bij de bevoegde instanties. Het maakt dat er informatie voorhanden is. Het vierde en laatste punt is het specifieke profiel van de vermeende daders. Het gaat maar zelden of nooit om hooggeplaatste beroepsmilitairen of bevelhebbers die grote militaire verantwoordelijkheden hebben gedragen. België loopt dus minder risico op diplomatieke conflicten.

1923 – 1925: de Belgische krijgsauditoraten en krijgsraden aan zet

Dat de Belgische regering uiteindelijk beslist om effectief over te gaan tot de vervolging van vermeende Duitse oorlogsmisdadigers voor de militaire rechtbanken, is eind 1921 begin 1922 geen sinecure. Onder de geallieerde landen heerst hier namelijk geen eensgezindheid over. Uiteindelijk beslissen enkel Frankrijk en België om door te zetten. Binnen het geallieerde kamp is Parijs de belangrijkste pleitbezorger van die lijn.⁴⁰

De reden waarom de Fransen (en later ook de Belgen) daartoe overgaan is zeer duidelijk: uit onvrede met de gang van zaken in Leipzig. Maar ook omdat het al dan niet vervolgen van zij die mee verantwoordelijk zijn voor het grootschalige geweld tegen de burgerbevolking een onderwerp is dat sterk leeft bij de publieke opinie. De casus Aalst bewijst dat zeer goed. Daar is de consternatie over de vrijspraak van Ramdohr, die in het niet zo veraf gelegen Geraardsbergen de feiten pleegde, groot. In de maanden mei en juni 1921 verschijnt in de lokale pers dan ook het ene na het andere stuk over onder andere de ‘kinderbeulen van Geeraardsbergen op’t banksken’ met uiteindelijk zelfs ook een striemend editoriaal (‘Belachelijk’) wanneer blijkt dat Ramdohr de vrijspraak bekommt.⁴¹

De Franse voortvarendheid contrasteert met het getalm van de Belgische overheid. Dat het uiteindelijk nog eens tot december 1924 duurt alvorens de Belgische militaire rechtbanken de eerste vonnissen vellen, is te wijten aan het feit dat het ministerie van Justitie weloverwogen te werk wil gaan en absoluut fouten wil vermijden.⁴² Zo bleken er al eerder, omstreeks midden 1919, vergissingen te zijn geslopen in de opmaak van bovenvermelde lijsten. Verder zijn de bevoegde ministers van Justitie (in eerste instantie de socialist Emile Vandervelde en later ook de liberaal Fulgence Masson) ook bezorgd of België over voldoende bewijslast beschikt en de vraag of de verdachten nog wel in leven zijn.

Na lang wikken en wegen is het uiteindelijk Masson die midden oktober 1922 een eerste knoop doorhakt. Het plan is dan om een selectie te maken van de belangrijkste feiten gepleegd op Belgisch grondgebied en waarvan de daders relatief eenvoudig te identificeren zijn.⁴³ Deze zaken komen niet alleen van de finale lijst met 334 namen van vermeende Duitse oorlogsmisdadigers, maar kunnen ook afkomstig zijn van de initiële meer omvangrijke lijst van 1.058 namen. Nog eens twee jaar later, omstreeks december 1924, lijkt de trein dan (eindelijk) vertrokken. Want in de maanden erna volgen er nog vele tientallen vonnissen. Lang duurt dit allemaal niet.

40. Al een eerste keer in oktober 1921 beslist de Franse regering om een Duitse verdachte bij verstek te veroordelen, dit door een militaire rechtbank in Rijsel. Vanaf april 1922 neemt het aantal processen voor de Franse militaire rechtbanken bij verstek nog sterk toe, dit op uitdrukkelijke vraag van president Raymond Poincaré. Tussen oktober 1922 en december 1924 volgen er naar schatting maar liefst 1.200 veroordelingen. Zie: WILLIS, J.F. *Prologue to Nuremberg: the politics and diplomacy of punishing war criminals of the First World War*, Greenwood Press: Westport-Londen, 1982 en CLAPPAERT, E. en KOHLRAUSCH, M., “Between the Lines”, pp. 106.

41. *De Volksstem*, 22 mei 1921 en 19 juni 1921

42. Ook de naderende verjaringstermijn (10 jaar) doet de Belgische regering in 1924 uiteindelijk overstag gaan. Voor dit argument: LAUWERS, D. “From Belgium to The Hague”, p. 223.

43. CLAPPAERT, E. en KOHLRAUSCH, M., “Between the Lines”, p. 109.

Om aan die informatie te komen zendt de onderzoekscommissie (met medewerking van de procureurs des Konings) omzendbrieven en gestandaardiseerde invulformulieren rond die burgemeesters overal in het land kunnen gebruiken om gegevens te vergaren.⁴⁹ Ook kan de Commissie rekenen op medewerking van de vrederechters en politieagenten. Zij (en andere gezagsdragers) tekenen doorheen 1919 in ieder dorp minutieus talloze verklaringen op. Waarna zij die doorspelen aan de civiele parketten. De gerechtelijke autoriteiten zijn immers verantwoordelijk voor het verloop van het onderzoek. De omzendbrief van de minister van Justitie aan de parketten van 28 juni 1919 schrijft dat zo voor.⁵⁰ De onderzoekscommissie moet a) gegevens verzamelen die als bewijsgrond kunnen dienen voor eventuele processen tegen Duitse militairen en b) argumenten leveren voor de torenhoge schade eisen ten aanzien van Duitsland.

Ook in Aalst doen de bevoegde autoriteiten hieraan mee. Zo schrijft de bevoegde procureur des Konings op 30 augustus 1919 alle burgemeesters en andere officieren van politie aan in het gerechtelijke arrondissement Dendermonde. Zij krijgen de opdracht een overzicht van de 'gruweldaden' te geven en 'een lijst met namen, graad, zoo mogelijk der woonplaats in Duitschland, van de vijandige personen die zich plichtig maakten aan feiten onder die rubrieken t'huis hoorende'. Het gaat in het bijzonder over feiten die zich voordeden tijdens de invasie, de bezetting en tijdens de Duitse aftocht. Maar ook andere 'kenmerkende daadzaken der bezettings- en oorlogs-methodes des vijands' vallen onder dit schrijven: 'bijvoorbeeld de buitensporige opeischingen, de boeten en de beteugelings-maatregelen, of de gemeenschappelijke straffen, ingerichte of stelselmatige plunderingen, enz.'⁵¹

Afgaande op de dossiers in het archief van de Commissie zelf, alsook de processen verbaal betreffende 'Volkerenrecht' die in het Aalsterse politiearchief berusten, geven de Aalstenaren hier gehoor aan. Deze bevatten verklaringen met getuigenissen over Duitse mistoestanden, wandaden en vermoede inbreuken en schendingen van het internationale oorlogsrecht (Conventies van Den Haag, 1899 en 1907) – begaan tijdens zowel de invasie als de daar-opvolgende bezettingsperiode. Dat de Aalsterse politie in dit proces een zeer actieve rol speelt, blijkt een bewuste politiek te zijn van het stadsbestuur. In een annonce die de katholieke krant *De Volksstem* publiceert op 4 september 1919 staat het ook duidelijk te lezen: 'Personen die meenen hunne klacht te mogen indienen tegen Sanguinetto of andere Duitschers worden verzocht zich te wenden tot den heer Politiecommissaris in den loop dezer week'.⁵²

Instructie van de procureur des Konings aan de burgemeesters en andere officieren van de gerechtelijke politie in het arrondissement Dendermonde.
Bron: ARA2, Moskouw-archief, M184.

PARQUET DU TRIBUNAL DE 1 ^{re} INSTANCE DE TERMONDE.	PARKET DER RECHTBANK VAN H ^o AANLEG VAN DENDERMONDE.
<i>Me</i> A la demande de Mr. le Ministre de la Justice, en vue de l'exécution du traité de Versailles et de l'extradition des auteurs responsables des violations du droit des gens commises en Belgique, je vous prie de me renseigner avec exactitude sur les points visés ci-dessous, en indiquant les noms, le grade, si possible la demeure en Allemagne, des personnes ennemies qui se sont rendues coupables de faits relevant sous ces rubriques. La réponse doit me parvenir le 7 Septembre au plus tard. Les renseignements fournis après cette date ne pourraient plus être utiles.	<i>Me</i> Op aanziek des Heeren Minister van Rechtswezen, met het oog op de uitvoering van het Verdrag van Versailles en der uitlevering van de verantwoordelijke daders der schendingen van het Volkenrecht in België gepleegd, — bid ik u mij met nauwkeurigheid te willen inlichten nopens de punten hieronder bedoeld, door opgave van namen, grad, zoo mogelijk der woonplaats in Duitschland, van de vijandige personen die zich plichtig maakten aan feiten onder die rubrieken t'huis hoorende. Het antwoord moet mij worden uiterlijk den 7 September. De inlichtingen, na dien datum geleverd, zouden niet meer kunnen benuttigd worden.
Atrocités. Quels sont les actes de cruauté ou d'inhumanité à l'égard de la population civile ou des militaires belges ou allies dont les troupes allemandes se sont rendues coupables au début de la guerre, lors de leur arrivée, et en 1918, lors de leur retraite? Si des atrocités ont été commises pendant la guerre par les dites troupes, il y aurait lieu de les signaler également, en indiquant les chefs responsables par leur nom ou par leur situation militaire (commandement, unité, etc.) Faits caractéristiques de la méthode d'occupation et de guerre de l'ennemi. Par exemple les réquisitions-exorbitantes, les amendes et mesures de répression ou de punitions collectives, pillages organisés ou systématiques, etc. Termonde, 30 Août 1919.	Gruweldaden. Welk zijn de daden van wreedheid of van onmenselijkheid opzichzende de burgerlijke bevolking of de Belgische- of verbondene soldaten waaraan de Duitse troepen zich plichtig maakten bij aanvang van den oorlog, tijdens hun binnenrukken, en in 1918, tijdens hunnen aftocht? Zoo gruweldaden gepleegd werden gedurende den oorlog door gezegde troepen, dan behoort het dezelfde insgelijks op te geven, daarbij aanduidende de verantwoordelijke oversten bij hunnen naam of bij hunnen krijgsdienst-slaad (bevelhebberschap, eenheid, enz.) Kenmerkende daadzaken der bezettings- & oorlogs-methode des vijands. Bij voorbeeld de buitensporige opeischingen, de boeten en de beteugelings-maatregelen, of de gemeenschappelijke straffen, ingerichte of stelselmatige-plunderingen, enz., enz.
à Messieurs les Bourgmestres et Officiers de police de l'arrondissement de TERMONDE,	Aan de heeren Burgemeesters en Officiers van politie van het arrondissement DENDERMONDE.

49. LAUWERS, D. "From Belgium to The Hague", p. 221.

50. VANNERUS, J. en TALLIER, P.A., *Inventaire des archives*, pp. 16-17.

51. ARA2, Moskouw-archief, M184, Brief van de procureur des Konings aan de burgemeester van Aalst, 30/8/1919.

52. *De Volksstem*, 04/09/1919.

Het militair gerecht en de vervolging van Duitse oorlogsmisdadigers

De eerste stap in het plan om Duitse oorlogsmisdadigers voor de rechter te brengen, het verzamelen van klachten en aanleggen van dossiers, lijkt niet meteen veel problemen te veroorzaken. Het opstarten van de gerechtelijke procedures zelf loopt echter wel serieuze vertragingen op en vangt pas aan tijdens de tweede helft van 1924. Eén verklaring hiervoor is het al eerder vermelde getalm vanuit politieke hoek om de bepalingen uit het Verdrag van Versailles door te zetten na het *échec* van Leipzig. Daar komt nog bij dat de Belgische justitie lange tijd alle klachten, verklaringen en onderzoeksdaten verzamelt in de schoot van de Commissie en de civiele parketten. Nochtans zijn het de militaire rechtscolleges die volgens het Verdrag van Versailles verantwoordelijk zijn voor het instellen van vervolging. Het gevolg is dan ook dat de civiele parketten de opdracht krijgen om het verzamelde bewijsmateriaal aan het militair gerecht over te maken, iets waar zij tussen maart en mei 1924 toe overgaan.

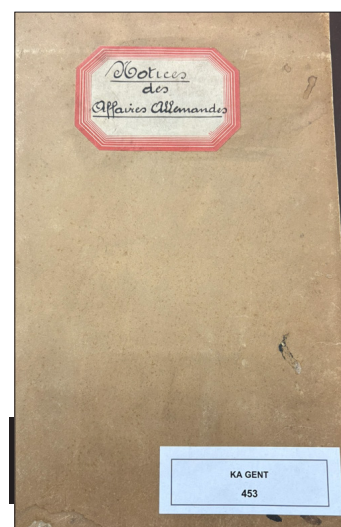
Uiteraard kunnen de bevoegde militaire magistraten niet aan alle klachten gevolg geven en vervolging instellen. Bovendien bestaat het merendeel van deze klachten dat zij binnen krijgen vaak uit niet veel meer dan één of meerdere getuigenissen of verklaringen van slachtoffers of nabestaanden van slachtoffers. Veel tijd en mogelijkheden zijn er dus niet om aanvullend onderzoek te doen, extra overtuigingsstukken te verzamelen of om in Duitsland extra bewijzen of getuigenissen te gaan verzamelen. Het gevolg is dan ook dat de krijgsauditeurs het overgrote merendeel van de zaken die zij openen op basis van de aangeleverde informatie om zeer uiteenlopende redenen zonder gevolg klasseren of buitenvervolgung stellen. Hoeveel keer het uiteindelijk wel tot een openbare zitting en vonnis van de krijgsraden komt in het naoorlogse België, is niet exact bekend. Het meest nauwkeurige cijfer berekende historica Delphine Lauwers. Zij telt minstens 132 vonnissen en dossiers waarbij in totaal 191 vermeende Duitse oorlogsmisdadigers terechtstaan (allen bij verstek).⁵³

Vanaf maart 1924 ligt de bal volledig in het kamp van het militair gerecht en de bevoegde krijgsauditeurs. Zij staan aan het hoofd van de krijgsauditoraten en vertegenwoordigen – als equivalent van de procureur des Konings – op het niveau van eerste aanleg het openbaar ministerie bij de krijgsraad. Die laatste spreekt recht. Terzelfdertijd is de krijgsauditeur ook onderzoeksmagistraat. In het militaire strafrecht vallen de beide functies van procureur en onderzoeksrechter dus samen. De krijgsauditeur voert én het opsporingsonderzoek én stelt eventueel vervolging in. Hij speelt dus een absolute sleutelrol.

Medio jaren 1920 is het krijgsauditoraat Oost-Vlaanderen bevoegd voor de feiten die zich afspeelden te Aalst en omgeving. Het staat onder leiding van krijgsauditeur Charles Van Wambeke. Echter, in realiteit is het zijn substituut Gaëtan de Crombrughe de Loringhe die het onderzoek naar de Duitse misdaden toegewezen krijgt.⁵⁴ Hij bepaalt dus in de lente van 1924 – wanneer de dossiers hem bereiken via de burgerlijke parketten – welke klachten welk gevolg moeten krijgen.

Notitieregister van het krijgsauditoraat Oost-Vlaanderen inzake Duitse onderdanen.

Bron: Rijksarchief Gent (RAG), krijgsauditoraat Gent, nrs. 453-454.

53. LAUWERS, D. "From Belgium to The Hague", p. 221. Voor andere cijfers die circuleren, zie: WILLIS, *Prologue to Nuremberg*, p. 142 (80 processen) en HANKEL, G. *The Leipzig trials*, p. 495 (153 processen).

54. ARA2, Auditoraat-generaal, Personeelsdossiers, MAG-MP, 48, de Crombrughe de Loringhe, G.

Dat dit soort van dossiers inzake het onderzoek naar feiten gepleegd door Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog geen *business as usual* is, blijkt uit het feit dat substituut de Crombrugghe begin mei 1924 een specifiek notitieregister opent.⁵⁵ Voor de gelegenheid krijgt elk notitienummer telkens ook de letter 'A' toegevoegd. Dat staat voor 'Notices des affaires allemandes'. Substituut krijgsauditeur de Crombrugghe schrijft voor Oost-Vlaanderen in totaal 543 van deze 'A'-notitienummers in.⁵⁶ Hoeveel er daarvan exact terug te brengen zijn tot feiten die zich afspeelden in Aalst, is vandaag nog maar moeilijk te achterhalen. Afgaande op de (beperkt) beschikbare info in het notitieregister zijn het er vermoedelijk een dertigtal – waaronder ook onder meer von Kathen en Forck (32A/1924), Horn (31A/1924) en Theodor Berchmans en Lenzkens (47A/1924).⁵⁷ Opvallend daarbij is dat er in het notitieregister dus ook namen van Duitse verdachten voorkomen die geen deel uitmaakten van de initiële namenlijst met Duitse verdachten van wie de Belgische overheid in 1919 de uitlevering wenste. Met name Horn (31A/1924) en Theodor Berchmans en Lenzkens (47A/1924) staan niet op de eerste namenlijsten.

Belangrijker is dat van deze tientallen ingeschreven 'Aalsterse' notitienummers slechts een zeer beperkt aantal beklaagden ook effectief (bij verstek) veroordeeld wordt door de krijgsraad Oost-Vlaanderen. Gezien de functies die zij uitoefenden onder de bezetting lijken de dossiers inzake *Kriegsgericht* Almenröder en *Etappenkommandant* Sanguinetto het grootste symbolisch belang te hebben.⁵⁸ De naam van die eerste, Almenröder, duikt twee keer op in het bewuste notitieregister. Het eerste notitienummer (25A/1924) behelst een klacht over slagen en verwondingen in Dendermonde. Maar in die zaak beslist het krijgsauditoraat al vrij snel om geen vervolging in te stellen. Aan de andere klacht (88A/1924), waarin Almenröder beticht wordt van diefstal, geeft het krijgsauditoraat wel gevolg.

Notitienummer	Personen (Namen, functies, rangen, etc.)	Preventies	Acties	Verdicten	Opmerkingen
84 ^A	X. (Almenröder)	tot gevangenis	16.10.1924		
85 ^A	X. (Almenröder)	tot	27.10.1924		
86 ^A	Manche, deunt no 1/2 donderdag 2	tot gevangenis	16.10.1924		
87 ^A	Manche, deunt no 1/2 donderdag 2	tot	16.10.1924		
88 ^A	Manche, deunt no 1/2 donderdag 2	tot gevangenis (von Kathen)	16.10.1924		
89 ^A	Almenröder, no 1/2 donderdag 2	tot gevangenis	16.10.1924		

Notitieregister van het Krijgsauditoraat Gent, Notitienummer 88A/1924 (Almenröder).
Bron: Rijksarchief Gent (RAG), krijgsauditoraat Gent, nrs. 453-454

55. Zie inv. nrs. 453-454 in de inventaris: DROSSENS, P. *Inventaris van het krijgsauditoraat Gent (1816-1994)*, Brussel, (Te verschijnen).

56. Deze komen overeen met de beschrijvingen in de inventaris van de Moskouse archieven die in het Algemeen Rijksarchief 2 bewaard worden. Zie: ARA2, Moskou-archief, M1195-M1689.

57. Zie hiervoor o.a.: ARA2, Moskou-Archief, M1201, M1203-M1205, M1209, M1231, M1242-M1243, M1250, M1256, M1301-M1326.

58. Zij zijn zeker niet de enige. De krijgsraad veroordeelt op 20 februari 1925 ook de al eerder vermelde Hauptmann Hauch (100A/1924) voor zijn rol in de brandstichting en doodslag in september 1914 op de weg van Aalst naar Gent. En ook Theodor Berchmans en Lenzkens veroordeelt de krijgsraad nog op 25 oktober 1925. Zij zijn beiden agenten van de Geheime Feldpolizei te Aalst in 1918 (47A/1924). Zij worden beschuldigd van diefstal met geweld en doodslag. Deze bijdrage wil en kan op beide zaken niet dieper in gaan aangezien enkel het vonnis is bewaard gebleven in het archief van de krijgsraad Gent. De dossiers zelf zijn verloren gegaan of bevinden zich nog in één van de archiefdepots in Moskou.

De naam van Sanguinetto komt in totaal vijf keer voor in het bewuste notitieregister.⁵⁹ Het eerste notitienummer, 32A/1924, focust op zijn aandeel – evenals dat van 24 andere Duitsers – in de arrestaties en deportaties van verplicht tewerkgestelden.⁶⁰ Ook in dit zeer omvangrijke en rijk gedocumenteerde dossier komt het niet tot een proces.⁶¹ De exacte reden waarom is niet helemaal duidelijk. Maar naar alle waarschijnlijkheid zitten de moeilijke bewijsvoering alsook de wettelijke grond op basis waarvan het krijgsauditoraat vervolging kan instellen naar deze deportaties daar voor iets tussen.⁶² Zo'n inbreuken vergen meer juridische creativiteit van de krijgsauditeurs – met als gevolg dat het maar zelden tot een proces of veroordeling komt. De volgende twee notitienummers gelinkt aan Sanguinetto, 69A/1924 en 77A/1924, behandelen klachten over doodslag ('homicide'). In de zomer van 1918 schieten Duitse soldaten in Aalst immers Polydore Van den Steen en Frans Cleemput dood. Beide jonge mannen proberen een opzeising in de ZAB te ontvluchten. Nog tijdens de vluchtpoging worden ze meteen neergekogeld. De laatste twee notitienummers op zijn naam tot slot, 51A/1924 en 88A/1924, vloeien voort uit klachten over diefstal van (voornamelijk) grote hoeveelheden wijn in het laatste jaar van de bezetting. Uiteindelijk komt in de zomer van 1925 enkel dit laatste dossier inzake diefstal (51A en 88A) voor de krijgsraad.

Het dossier inzake de betichting van doodslag ('homicide', 69A en 77A) haalt de rol dus niet.⁶³ De officiële reden daarvoor is, aldus substituut krijgsauditeur de Crombrugghe, de beslissing van de Belgische regering eind oktober 1925 om vrijwel meteen te stoppen met het voor de rechter brengen van Duitsers verdacht van misdaden begaan tijdens de Eerste Wereldoorlog.⁶⁴ Of er nog andere redenen spelen, valt vandaag niet meer met zekerheid te achterhalen. Maar een blik op het gevoerde onderzoek en de bewijsvoering suggereert dat de bevoegde instanties in de lente en zomer van 1925 wel degelijk twijfelen of het haalbaar is om Sanguinetto hier officieel van in beschuldiging te stellen. Immers, om hem van doodslag te kunnen betichten moet het onderzoek bewijzen bovenspitten dat Sanguinetto als verantwoordelijke *Etappenkommandant* het bevel heeft gegeven om te schieten op iedereen die probeert te ontsnappen aan een opeising voor de ZAB. Afgaand op de stukken in het dossier lijkt net daar het schoentje te wringen.

Reconstructie van het overlijden van Polydore Van den Steen.

Om de inschatting weloverwogen te kunnen maken, is substituut krijgsauditeur de Crombrugghe in de zomer van 1924 aangewezen op het onderzoek dat in de weken, maanden en jaren onmiddellijk na

november 1918 is uitgevoerd onder leiding van het parket van Dendermonde.⁶⁵ Dat onderzoek spitste zich toe op de omstandigheden van het neerschieten, maar focuste ook sterk op de vraag of slachtoffer Polydore Van den Steen – die op het moment van de feiten ondergedoken leefde bij zijn ouders na eerder al weggevlucht te zijn uit een ZAB – verklikt werd en zo terecht kwam bij de opgeëisten die op die bewuste 7 juni 1918 naar het station van Aalst gebracht werden en van waaruit hij probeerde te ontsnappen.⁶⁶

Deze vraag, of er effectief sprake was van verklikking, is voor het krijgsauditoraat in deze zaak eigenlijk niet van direct belang. Voor substituut krijgsauditeur de Crombrugghe is het vooral zaak om de individuele verantwoordelijkheid en het aandeel van Sanguinetto in dit gebeuren correct in te schatten. Heeft hij persoonlijk dat bevel gegeven? En is daar ook bewijs van? Die afweging moet de Crombrugghe maken – zij het enkel op basis van lokale getuigenissen en zonder aanvullend onderzoek op basis van Duitse informatie.⁶⁷ Het verklaart waarom de Crombrugghe op 26 februari 1925 bevel geeft aan de onderzoeksrechter van Dendermonde om adjunct-politiecommissaris Petrus Van Nuffel nogmaals te ondervragen over deze feiten.⁶⁸ Dat de substituut krijgsauditeur net bij Van Nuffel uitkomt, is geen toeval.⁶⁹ Als agent was hij immers een bevoorrechte getuige. Daarnaast had hij ook al eerder op 4 oktober 1921 verklaringen afgelegd hierover en had hij ook voor de onderzoekscommissie meerdere processen verbaal opgemaakt over de gebeurtenissen in Aalst. In de bewuste verklaring van 4 oktober wees Van Nuffel de onderzoeksrechter op het boek dat hij had gepubliceerd over de geschiedenis van Aalst tijdens de Eerste Wereldoorlog (*De Duitschers in Aalst*). Daarin had hij uitvoerig de rol van Sanguinetto toegelicht.

Affiche uitgevaardigd door Sanguinetto waarin hij de gevluchte ZAB'ers straffeloosheid verzekert als zij zich vrijwillig komen aanmelden.

Bron: ARA2, Moskou-archief, M184.

65. Het parket bij de procureur des Konings van Dendermonde opent een onderzoek naar deze gebeurtenissen (Not. 2280/1920). Zie: ARA2, Moskou-Archief, M184, Brief van de voorzitter van de rechtbank van Eerste aanleg van Dendermonde aan onderzoeksrechter Edmond Geerinckx, 4/4/1925.

66. Die focus op verklikking is niet onlogisch want in de naoorlogse bestraffing “van degenen die tussen 1914 en 1918 met de Duitse bezetter collaboreerden en misdrijven tegen de veiligheid van de (Belgische) Staat pleegden” stond verklikking vaak centraal. Voor een algemeen en toegankelijk overzicht van wie wanneer bevoegd is om dit soort feiten te vervolgen: ROUSSEAU, X. en HORVATH, S. “Repressie na de Eerste Wereldoorlog”, in: *Digitale Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2025 en LEENDERS, G. “De rol van het militaire gerecht in de vervolging van verklikking aan de vijand na de Eerste Wereldoorlog. Studie van de bronnen”, in: HORVAT, S. e.a. (Reds.), *Bronnen en onderzoeksperspectieven in verband met het militair gerecht*, In Justice & Society 7, 2016, Brussel, p.215-229.

67. Het gaat hier dus quasi enkel maar om Belgisch, lokaal, bewijsmateriaal. Het is dus logisch dat men de exacte Duitse bevelstructuur niet kan reconstrueren, wat toch nodig lijkt om dit type misdrijven te kunnen vervolgen.

68. Het onderzoek wordt door het parket van Dendermonde pas officieel in maart 1925 aan het krijgsauditoraat overgedragen.

69. In de marge daarvan legt ook de tijdens de oorlog dienstdoende burgemeester Jaak Van den Bergh verschillende verklaringen af en laat hij meerdere affiches bezorgen die de bezetter tijdens de oorlog liet aanplakken. Voor de rol en de positie van Van den Bergh onder de bezetting, zie: NAERT, J. *Hoeders van de staat. Burgemeesters in bezet en bevrijd België en Noord-Frankrijk tijdens en na de Eerste Wereldoorlog*, Brussel: ASP, 2023.

De substituut krijgsauditeur wilde er zich met deze nieuwe ondervraging nogmaals van gewissen: 1) dat Sanguinetto zeker de Kommandant was op het moment van de feiten; 2) dat hij het was die het bevel tot opeising had gegeven (en of er een affiche was die dat kon bewijzen); 3) dat Sanguinetto zelf het bevel gegeven had om te schieten op eventuele vluchters; en 4) dat het bevel in kwestie ook bekend was bij de gedeporteerden.⁷⁰ Het lijkt erop dat Van Nuffel's antwoord de bestaande twijfel niet volledig heeft kunnen wegnemen: 'Sanguinetto heeft het bevel uitgevaardigd mannen op te eischen. Of dit order uitgeplakt geweest is kan ik niet bevestigen. Die soldaten hadden order ontvangen van te schieten op elke opgeëischte die zou gepoogd hebben te ontvluchten. Of het Sanguinetto zelve was die het order gegeven heeft kan ik niet zeggen. De Duitse soldaten zelve zegden tegen de opgeëischten dat zij bevel hadden te schieten op den eerste die zou wegvluchten'.⁷¹

Of Van Nuffel er snel zijn eigen boek nog eens op nageslagen had alvorens deze verklaring af te leggen, valt vandaag niet meer te achterhalen. Maar dat hij in zijn verklaring van 28 februari 1925 minder stellig klinkt dan in zijn gepubliceerde kroniek, valt wel op. Daarin schrijft hij immers over deze feiten: 'Deze dubbele moord heeft Sanguinetto op zijn rekening, want zij geschiedde stipt volgens zijn onderrichtingen, door hem, bij de opeischingen, in de zaal van den Katholieken Werkmanskring gegeven'.⁷²

Diefstal: de verborgen wijnschatten van Leo De Coene, Prosper Callebaut en Ferdinand De Clercq

In tegenstelling tot de klachten over 'homicide' monden de aantijgingen over diefstal aan het adres van Almenröder (Not. 88A/1924) en Sanguinetto (Not. 88A/1924 en Not. 51A/1924) wél uit in een proces voor de Oost-Vlaamse krijgsraad. Daar zijn twee verklaringen voor. Een eerste is juridisch van aard: diefstal vormt een 'klassieke' inbreuk uit het Belgische Strafwetboek en is dan ook eenvoudiger te vervolgen. Een tweede reden is de staat van het onderzoek en de meer solide bewijsvoering. Het gerechtelijk dossier bevat immers tal van stukken die doen vermoeden dat het parket van Dendermonde het onderzoek naar deze klachten over diefstal grondig voerde.

Nog tijdens de bevrijdingsdagen leggen verschillende slachtoffers van diefstal al een eerste keer klacht neer.⁷³ Kort samengevat zijn er drie gedupeerden. De eerste is Leo De Coene (Not. 51A/1924). Hij ontvlucht de stad in september 1914 en houdt zich tot begin 1919 op in Groot-Brittannië.⁷⁴ Tijdens de oorlog is hij zelf dus niet aanwezig in Aalst. Zijn woning aan de Keizerlijke Plaats echter krijgt al snel nieuwe bewoners, want het Duitse bezettingsbestuur slaat zijn huis aan voor inkwartiering. Eind 1917 neemt 'oberleutnant und adjudant Kommandant der Etappen Aalst' Sanguinetto er zijn intrek. De klacht van De Coene focust met name op het optreden van enkele Duitse ordonnancen die zich op bevel van Sanguinetto onrechtmatig grote hoeveelheden beukenhout zouden hebben toegeëigend, dit om kisten van te maken voor transport. Die kisten zouden gebruikt zijn geweest om op grote schaal levensmiddelen naar Duitsland te verzenden, dit allemaal voor rekening van Sanguinetto. De grote voorraad wijn (5.000 flessen) die de medewerkers van De Coene helemaal bij het begin van de oorlog laten begraven in de tuin, blijft bijna vier jaar lang onontdekt. Pas enkele dagen voor de bevrijding stootten Duitse soldaten hierop.⁷⁵ Ook daarvan verdwijnt er een significante hoeveelheid.

70. ARA2, Moskou-Archief, M184, Brief van de substituut krijgsauditeur aan de onderzoekersrechter, 26/2/1925.

71. ARA2, Moskou-Archief, M184, Proces-verbaal, 28/2/1925.

72. VAN NUFFEL, P. *De Duitschers in Aalst*, p. 231.

73. ARA2, Moskou-archief, M184, Brief van Prosper Callebaut aan de Procureurs des Konings van Dendermonde, 11/11/1918.

74. VAN NUFFEL, P. *De Duitschers in Aalst*, p. 233.

75. *Idem*.

De tweede benadeelde is handelaar Ferdinand De Clercq (Not. 51A/1924). Zijn nabestaanden – De Clercq overlijdt nog voor het einde van de oorlog – vertellen in hun klacht over het feit dat De Clercq onder de bezetting tijdens de opeisingen van wijn 300 flessen had aangeleverd voor de Duitsers.⁷⁶ Maar dat was lang niet zijn volledige voorraad. Hij bezat nog meerdere duizenden flessen wijn die niet waren opgeëist. Ook hij liet die begraven, in de hoop ze zo achter te kunnen houden. In de loop van 1917–1918 heeft Sanguinetto dan, wellicht naar aanleiding van een anonieme aangifte, een huiszoeking bevolen. Vervolgens is hij er persoonlijk toe overgegaan de wijn te laten ontgraven. Een groot deel van deze wijn zou Sanguinetto met zijn gevolg later zelf geconsumeerd hebben. Die drinkgelagen zouden vooral plaatsgevonden hebben in de woningen van Prosper Callebaut en later Charles Meert.

De derde persoon die een klacht indient, is diezelfde Prosper Callebaut (88A/1924). De feiten lijken sterk op wat Ferdinand De Clercq overkwam. Kort samengevat: begin oktober 1918 heeft Sanguinetto – opnieuw na getipt geweest te zijn – samen met Almenröder een geheime kelder in het huis van Callebaut (ook op de Keizerlijke Plaats) laten openbreken. Callebaut – die vanaf midden juli 1917 onderdak gaf aan Almenröder – had daar meerdere honderden flessen wijn verstopt om die te onttrekken aan de opeisingen van de Duitse bezetter.⁷⁷ Toen Callebaut op 2 oktober 1918 het bevel kreeg om zijn huis te verlaten, gold dat niet voor de ingekwartierde Almenröder. Die bleef daar nog enkele weken wonen tot 18 oktober: ‘Pendant ce laps de temps, avec la complicité du domestique et la cuisinière de Callebaut (...) il fit ouvrir la cave murée de Callebaut et Sanguinetto l’aida largement dans cette besogne’.⁷⁸ Deze wijnvoorraad ging rechtstreeks naar Almenröder, Sanguinetto en de huishoudster van Charles Meert waar Sanguinetto later nog introk. Die huishoudster zou haar medewerking verleend hebben aan de diefstal van ‘een groote hoeveelheid kostelijken wijn, kunstvoorwerpen, lijnwaad, luchters, kortom, al wat waarde had...’ aldus, opnieuw, Petrus Van Nuffel.⁷⁹ Een deel van deze buitgemaakte wijnvoorraad verkocht Sanguinetto aan andere Duitse officieren. Almenröder op zijn beurt liet kort voor de bevrijding grote delen van deze voorraad evacueren naar Turnhout: ‘Un charetier a transporté tous les objets volés à Turnhout ou ils ont été vendus par Almenroder’ – aldus de krijgsauditeur.⁸⁰

Afgaande op het gerechtelijk dossier is het vooral benadeelde Callebaut die er alles aan doet opdat het gerecht achter Sanguinetto en Almenröder aangaat.⁸¹ Niet alleen probeert hij zo te voorkomen dat de daders hun straffen ontlopen. Hij hoopt daarnaast vooral ook om compensaties te mogen ontvangen. Tegen die achtergrond laat hij nog voor 11 november 1918 door een notaris een gedetailleerde inventaris opstellen van wat er allemaal exact verdwenen is. Eerder diende hij ook al op 16 oktober 1918 een klacht in bij de Kommandantur van Aalst

Affiche uitgevaardigd door Sanguinetto waarin die oproept tot vrijwillige arbeid.
Bron: ARA2, Moskou-archief, M184.

⁷⁶ Deze feiten komen ook aan bod in: *Idem*, p. 282.

⁷⁷ Callebaut verklaarde later dat hij al eerder, tijdens de opeising van de wijn door de bezetter, 300 flessen had laten bezorgen.

⁷⁸ ARA2, Moskou-archief, M184, Brief van de krijgsauditeur aan de Auditeur-generaal, 1/6/1928. Brief van de krijgsauditeur aan de Auditeur-generaal.

⁷⁹ VAN NUFFEL, P. *De Duitsers in Aalst*, p. 237.

⁸⁰ ARA2, Moskou-archief, M184, Brief van de krijgsauditeur aan de Auditeur-generaal, 1/6/1928.

⁸¹ Het parket van Dendermonde opent ook meerdere notitienummers ten aanzien van Almenröder (Not. 2180/1918 en Not. 3597/1919) en Sanguinetto (Not. 2820/1920). Die maakt het parket later, in de lente van 1925, over aan het krijgsauditoraat.

N. B. — Les cartes postales ne peuvent être vendues qu'au profit exclusif et par l'intermédiaire de l'Œuvre des Mutilés de la guerre.

Naoorlogse postkaart waarin de spot wordt gedreven met Almenröder.

Bron: ARA2, Moskou-archief, M184.

en op 11 november 1918 bij de procureur des Konings in Dendermonde. Na de bevrijding zijn het inderdaad het parket van Dendermonde en de aangestelde onderzoeksrechter die verantwoordelijk zijn voor het onderzoek. Zij focussen daarbij in eerste instantie sterk op de rol en betrokkenheid van Victor De Wilde (dienstknecht) en Germaine De Groote (dienstmeid) die bij Callebaut werkzaam zijn. Het gerecht verdenkt hen ervan Almenröder en/of Sanguinetto ingeseind te hebben over het bestaan van de kelder – feiten waar de rechtbank hen midden juni 1920 ook voor veroordeelt.⁸² Veel parten speelt hen dit evenwel niet want vrijwel meteen daarna verkrijgen ze amnestie.⁸³

Voor het onderzoek naar de verantwoordelijkheid van Almenröder en Sanguinetto in de diefstal van deze wijnvoorraden en andere waardevolle spullen, alsook het meenemen naar en doorverkopen daarvan in Turnhout, is het essentieel om voldoende getuigenissen te verzamelen die dit onafhankelijk van elkaar bevestigen. Dat beide heren de kelder van Callebaut lieten openbreken, lijkt vast te staan.

Maar dat ze daartoe overgingen om zichzelf te verrijken blijkt moeilijker te bewijzen. Van doorslaggevend belang in die optiek lijkt de getuigenis van een zekere Armand De Waegeneer die in Aalst actief is als voerman. Hij verklaart op 8 maart 1919 over hoe hij 'gedwongen geweest voor hem (Almenröder) eene verhuizing te doen naar Turnhout, en zooals een 8-tal andere voermans onzer stad. Die verhuizing bestond uit eenige meubels, kassen eene groote hoeveelheid houten bakken die allen gevuld waren met wijnen en lijnwaadmanden insgelijks gevuld met allerhande voorwerpen maar daar ze overdekt waren met strooi heb ik niet kunnen onderscheiden wat ze inhielden. Dit alles is buiten gehaald ten huize van den heer Callebaut, Prosper en gevoerd naar Turnhout op een groot kasteel, alwaar de major zijn verblijf ging nemen'.⁸⁴

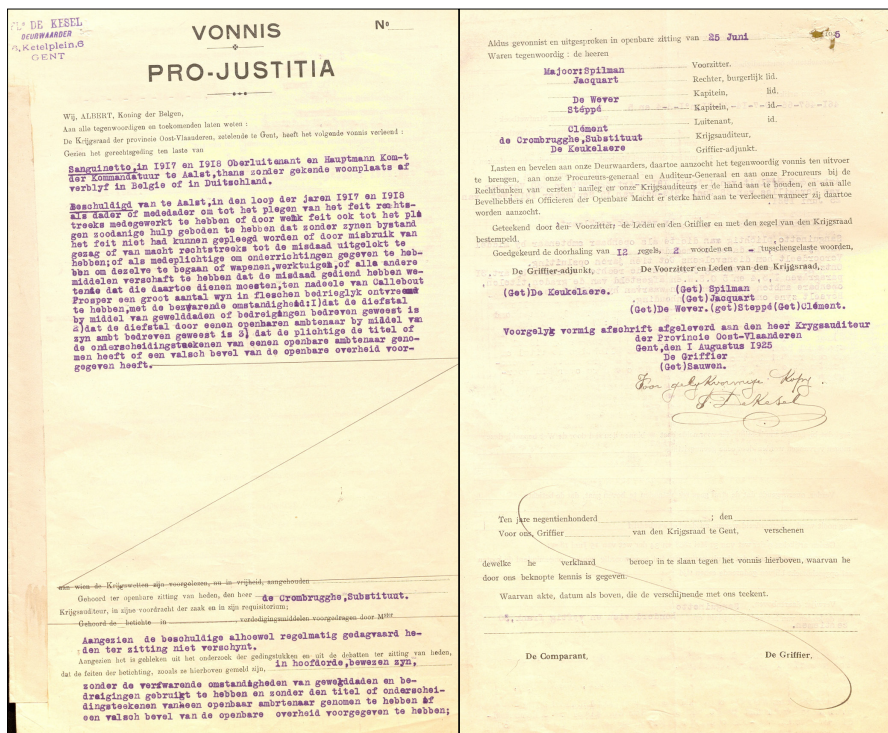
De zaak voor de krijgsraad Oost-Vlaanderen

Wanneer het onderzoek is afgerond beslist de krijgsauditeur om de zaak voor de krijgsraad te brengen. Die buigt zich op zaterdag 25 juli 1925 vanaf 9 uur 's morgens over de dossiers inzake Almenröder (88A/1924) en Sanguinetto (88A/1924 en 51A/1924). Beide zaken komen diezelfde dag aan bod. In alle twee de dossiers is de betichting dezelfde, diefstal met verzwarende omstandigheden. Het gaat om: 1) diefstal met geweld of bedreigingen; 2) diefstal door een openbaar ambtenaar door middel van zijn ambtsbediening en 3) diefstal waarbij de dief de titel of de kentekens van een openbaar ambtenaar aanneemt of een vals bevel van het openbaar gezag inroept. Kort samengevat: volgens het krijgsauditoraat pleegden Sanguinetto en Almenröder dus diefstal mét geweld én vanuit hun functie.

⁸². ARA2, Moskou-archief, M184, Vordering van de procureur des konings ten aanzien van Victor De Wilde en Germaine De Groote, 14/6/1920.

⁸³. Dit in het kader van de amnestiewet van 28 augustus 1919.

⁸⁴. ARA2, Moskou-archief, M184, Verklaring van Armand De Waegeneer bij de politie van Aalst, 8/3/1919.

Vonnis van 25 juni 1924 geveld inzake Sanguinetto.
Bron: ARA2, Moskou-archief, M184.

De rechtsgrond waarop het krijgsauditoraat zich beroept zijn in de eerste plaats de artikelen 461 en 467 van het Strafwetboek en de artikelen 228 en 229 van het Verdrag van Versailles.⁸⁵ Dat sluit naadloos aan bij wat historici elders al opmerkten over het gecombineerde gebruik van meerdere artikelen van het Belgische Strafwetboek, het Wetboek van Strafrechtspleging voor het Leger alsook de wet van 25 juni 1921 over de procedure bij verstek voor militaire rechtscolleges.⁸⁶ Opvallend hier is dat het krijgsauditoraat op geen enkele manier verwijst naar het internationale oorlogsrecht (Conventies van Den Haag (1907).⁸⁷

Uit de uiteenzettingen der zaak blijkt dat het krijgsauditoraat de volgende feiten weerhield ten aanzien van Almenröder (88A/1924): ‘ten nadeele van Callebaut, Prosper een groot aantal wijn in flesschen, meubelen, kunstvoorwerpen en lijnwaad, bedrieglijk ontvreemd te hebben’. Terwijl hij in dat huis van Callebaut verbleef, liet Almenröder ‘met medeplichtigheid van Sanguinetto en van de knecht en de keukenmeid van Callebaut (...) eene kelder waarin wijnflesschen en een groot aantal kunstvoorwerpen in gemetseld waren, openbreken’. Wanneer ook Almenröder dat huis moest verlaten, nam hij ‘wijn flesschen en allerhande voorwerpen van Callebaut’ mee. Wanneer Almenröder op 26 oktober 1918 vertrok naar Turnhout vroeg hij ‘een voerman van Aalst - De Waegeneer Armand’ om ‘de gestolen voorwerpen alsook een groote hoeveelheid wijnflesschen naar Turnhout’ te voeren alwaar hij ‘de gestolene voorwerpen en wijnen verkocht’ zou hebben. Sanguinetto zelf werd in dit dossier medeplichtig geacht aan het openbreken van de kelder en het doorverkopen van gestolen wijn aan andere officieren.

In de andere zaak (51A/1924) vervolgt het krijgsauditoraat Sanguinetto uiteindelijk voor het bedrieglijk ontvreemden van een ‘grote hoeveelheid hout’ ten nadele van Leon De Coene en ‘groot aantal wijn in flesschen’ van Ferdinand De Clercq. In die uiteenzetting der zaak geeft de krijgsauditeur nog mee dat Sanguinetto het huis van Leon De Coene bewoonde doorheen 1917 en 1918. Daar zou die veel planken beuken- en eikenhout aangetroffen hebben. Na diens

85. Het vonnis vermeldt ook de wet van 15 september 1919 (ratificatie door het Belgische parlement van het Verdrag van Versailles) en de wet van 25 juni 1921 inzake het vellen van vonnissen bij verstek door militaire rechtbanken.

86. LAUWERS, D. “From Belgium to The Hague”, p. 225.

87. Lauwers schrijft hier verder ook nog over: “It is nonetheless important to note that given the peculiar nature of these trials, the military prosecutors had to rely on a variety of legal sources, few of which were intrinsically adapted to the situation, in order to render their decisions. They had no choice but to combine different sets of national laws and codes, to which the very limited existing international legal framework was added. While necessarily hybrid, the objective was always to ensure a solid and indisputable legal basis for the otherwise politically delicate proceedings”. *Idem*, p. 227-228.

vertrek uit het huis bleek al dat hout verdwenen te zijn. De krijgsauditeur hecht daarbij veel belang aan de al eeder vermelde verklaring van Arthur Liebaert die stelt de hij ‘heeft gezien dat de twee ordonnancen onder bevel van Sanguinetto standvastig aan ’t werk waren om kisten te maken ten einde levensmiddelen naar Duitsland te sturen en maakten daartoe van het hout van De Coen gebruik’.

Voor wat betreft de diefstal bij Ferdinand De Clercq stelt de krijgsauditeur dat die eerste nog ‘duizenden flesschen’ had liggen na de algemene opeising door de Kommandantur van de beschikbare wijnvoorraden in Aalst. Het krijgsauditoraat stelt dat De Clercq ‘waarschijnlijk werd verraden’ want ‘in den loop der jaren 1917 of 1918 kwam Sanguinetto persoonlijk eene huiszoeking die hij bevolen had bijwonen. Dan werd er een groot aantal wijn in flesschen op bevel van Sanguinetto uit de kelder van De Clercq Ferdinand uitgehaald en op verscheidene vrachtwagens geladen. Een groot deel van de gestolene wijnflesschen werden door Sanguinetto in het huis van Callebaut Prosper geledigd. Andere flesschen werden ook bij Meert Karel handelaar te Aalst gebracht’.

Het vonnis

Wanneer de krijgsauditeur zijn pleidooi heeft gehouden en de getuigen zijn gehoord gaat de krijgsraad over tot het vellen van het vonnis. Het komt uiteindelijk tot drie vonnissen. Eéntje voor Almenröder en twee voor Sanguinetto. Uit het eerste vonnis ten aanzien van Sanguinetto (Not. 51A/1924) blijkt dat de krijgsraad niet volledig meegaat in wat het krijgsauditoraat vordert. De feiten ‘onder N°1 der betichting’ acht de krijgsraad ‘niet bewezen’. Er is met andere woorden geen of onvoldoende bewijs om Sanguinetto te veroordelen voor de diefstal van het hout bij De Coene. Wel erkent de krijgsraad dat de ‘feiten onder N°2 der betichting’, over de diefstal van de wijn bij De Clercq, ‘in hoofddeorde bewezen zijn’, evenwel zonder ‘de verzwarende omstandigheden van gewelddaden en bedreigingen gebruikt te hebben en zonder de onderscheidingsteekenen van een openbare ambtenaar genomen te hebben of een valsch bevel van den openbare overheid voorgegeven te hebben’. Met andere woorden: 2 van de 3 verzwarende omstandigheden worden niet weerhouden. Verder beslist de krijgsraad ook dat de straf in deze ‘sera absorbée par la condamnation infligée à Sanguinetto dans l’affaire de vol de vin au préjudice de Callebaut’.

VONNIS
PRO-JUSTITIA

N°

Wg. ALBERT, Koning der Belgen.
Als alle tegenwoordigen en toekomstigen laten weten:
De Krijgsraad der provincie Oost-Vlaanderen, zittingende te Gent, heeft het volgende vonnis verkend:
Gent, het gerechtsgebied ten laste van

Almenröder in 1917 en 1918 Krijgsgevangene te Aalst, thans
sonder gekende woonplaats of verblijf in België
of in Duitsland.

Beschuldigdi van te Aalst in den loop der jaren 1917 en 1918
als eeder of mededader en tot het plegen van het
zelf rechtstreekse medegewert te hebben of door
welk feit ook tot het plegen zoodanige misp ge-
boden te hebben dat zonder synen bystand het feit
niet had kunnen gespleegd worden of door misbruik
van gezag of van macht rechtstreekse tot de misdad
uitgelokt te hebben; of als medeplichtige om onder-
rechtelingen te hebben en deszelfs te begaan of wapenen
werktuigen of alle andere middelen verschaft te heb-
ben dan tot de misdad geleid hebben wetende dat die
daartoe dienen moesten, ten nadeele van Callebaut,
Prosper een groot aantal wijn in flesschen, ambtelijk,
transportvoorzien en tydens de krijgsmisdaad, te
hebben met de verzwarende omstandigheden; (dat de dief-
stal by middel van geweldtoden of bedreigingen bedreven
geveest is 2) dat de diefstal door eenen openbaren
ambtenaar by middel van syn ambt bedreven geveest is
(dat de plichtige de titel of de onderscheidingsteke-
ken van eenen openbaren ambtenaar genomen heeft of
een valschbevel van de openbare overheid voorgegeven
heeft).

de Crombrughe, Substant.
Gekend ter openbare zitting van heden, den heer
Krijgsauditeur, in zijn voortdurend de zaak en in zijn registraties.
Gekend de beklachten van de verdediging, verdedigingsadvocaat voorgezeten door N°
Aangezien de beschuldigde alhoewel regelmatig gedagvaard heden
ter zitting niet verscheint.
Aangezien het is gebleken uit het onderzoek der gedingstukken en uit de debatten ter zitting van heden,
dat de feiten der betichting, noch de beschuldigdi van in hoofddeorde bewezen syn, zonder
de verzwarende omstandigheden van gewelddaden en bedreigingen ge-
bruikt te hebben en zonder den titel of de onderscheidingsteekenen
van een openbaar ambtenaar genomen te hebben, of een valsch bevel
van de openbare overheid voorgegeven te hebben;

Aldus gevormd en uitgesproken in openbare zitting van **25 Juni** 1924
Waren tegenwoordig: de heeren
Majoor Spilman, Voorzitter.
De Waver, Rechter, burgerlijk lid.
Srepps, Rechter, lid.
Gilment, Rechter, lid.
de Crombrughe, Krijgsauditeur.
De Keukelaere, Griffier-adjuant.

Leden en bevonden aan onze Deurwaarders, daartoe aangevocht het tegenwoordig vonnis ten uitvoer
te brengen, aan onze Procureurs-generaal en Auditeurs-Generaal en aan onze Procureurs bij de
Rechtbanken van eerste aanleg en onze Krijgsauditeurs en de hand aan te leggen, en aan alle
Bevelhebbers en Officiers der Openbare Macht en stelde hand aan te leggen wanneer zij daartoe
worden aangevocht.

Getekend door den Voorzitter, de Leden en den Griffier en met den zegel van den Krijgsraad
betreft.

Goedgekeurd de doorhaling van **12** nuch. **5** woorden en **2** tusschenpunte woorden.
De Griffier-adjuant, **De Voorzitter en Leden van den Krijgsraad,**
(get) De Keukelaere **(get) Spilman.**
(get) De Waver **(get) Srepps** **(get) Gilment**

Voorgelyk vormig afschrift afgeleverd aan den Heer Krijgsauditeur
der Provincie Oost-Vlaanderen
Gent, den 1 Augustus 1925
De Griffier
(get) Smeets.

Ten jare afgeleghend
Voor ons, Griffier van den Krijgsraad te Gent, verschenen
dewelke he verklaard beroep in te staaten tegen het vonnis hierboven, waarvan he
door ons bekoopte kennis is gegeven.
Waarvan akte, datum als boven, die de verschijning met ons tekenet.

De Comparant, De Griffier.

Vonnis van 25 juni 1924 geveld inzake
Almenröder.

Bron: ARA2, Moskou-archief, M184.

Die bepaling leidt naar het tweede vonnis. Daarin spreekt de rechtbank zich uit over zowel Sanguinetto als Almenröder (88A/1924). Opnieuw acht de krijgsraad de feiten in hoofdorde bewezen, maarditevenwel(opnieuw) ‘zonder de verzwarende omstandigheden van gewelddaden en bedreigingen gebruikt te hebben’ en ‘zonder den titel of onderscheidingsteekenen vaneen openbaar ambtenaar genomen te hebben of een valsch bevel van de openbare overheid voorgegeven te hebben’. Wel zijn beide heren schuldig aan ‘diefte als openbaren ambtenaar bij middel van zijn ambt, als dader of als mededader’. Het gevolg is dat de krijgsraad van Oost-Vlaanderen Sanguinetto en Almenröder elk tot ‘tien jaren opsluiting’ veroordeelt. Verder ontzet de krijgsraad hen ook voor ‘twintig jaren van de rechten voorzien bij art. 31 paragrafen 1, 3, 4 en 5 G.S.W. en afgesteld van de graden, titelen, openbare ambten en bedieningen waarvan zij bekleed zijn’. Tot slot beveelt het vonnis ook de onmiddellijke aanhouding.

Houding van de beklaagden ten aanzien van het onderzoek en proces

In de dagen en weken na de uitspraak van de krijgsraad laat het krijgsauditoraat de vonnissen inzake Sanguinetto en Almenröder publiceren in de krant en op affiches aan de poorten van het ‘Klein Paleis van Justitie’ aan het Koophandelsplein in Gent waar de Krijgsraad zetelt.⁸⁸ Dit gebeurt ter kennisgeving van het vonnis dat bij verstek is gevelde. Of Sanguinetto en Almenröder dan al daadwerkelijk op de hoogte zijn van het vonnis, is niet duidelijk. Maar de kans is zeker niet onbestaande. Want ook de nationale pers, die de processen tegen ‘Duitsche beulen in België’ op de voet volgt, besteedt er heel wat aandacht aan.⁸⁹ En ook in Duitsland bericht de pers over deze vonnissen.

Toch is er vandaag, door een gebrek aan Duitse bronnen, nog niet zo veel geweten over hoe de veroordeelde Duitsers in de zomer van 1925 tegen de gevelde vonnissen aankijken, en op welke manier zij zich voor de krijgsraad tegen deze beschuldigingen zouden verdedigd hebben.⁹⁰ Voor de zaak Almenröder en Sanguinetto geldt die vaststelling maar gedeeltelijk. In het gerechtelijk dossier zijn er namelijk enkele brieven bewaard gebleven die dateren van na de wapenstilstand. Daarin lichten beide heren een tipje van de sluier op over hoe zij denken over de betichtingen aan hun adres.

Almenröder deelt al midden 1919 zijn kijk op de zaak mee. Dat gebeurt in de marge van een onderzoek in Duitsland dat er komt op vraag van Prosper Callebaut. Die heeft midden mei 1919 immers contact opgenomen met het hoofd van de ‘Commission Belge d’Armistice’ opdat die voor hem in Duitsland zijn zaak zou bepleiten. Hoe dit alles exact in zijn werking ging, valt buiten het bestek van deze bijdrage. Maar uit de bewaarde briefwisseling blijkt wel dat de Belgische dienst ‘Restitution des Valeurs’ (verbonden aan het ministerie van Economische Zaken) contact heeft opgenomen met de *Deutsche Restitutionsstelle* in Frankfurt am Main (waar Almenröder woont).⁹¹ Deze *Deutsche Restitutionsstelle* laat weten dat de Duitse regering ‘une instruction judiciaire’ gevoerd heeft. Daaruit was gebleken dat Almenröder de feiten waarvan hij beticht werd eigenlijk niet fundamenteel betwistte. Zijn argumentatie ging er, aldus het rapport, vanuit dat Callebaut ‘en vertu des ordonnances de l’A.O.K. IV (...) aurait depuis longtemps déjà dû avoir déclaré ces objets à la Kommandantur. Cette déclaration dont l’argent était exceptée, était exigée sous peine de réquisition sans indemnité’. Almenröder zou dan vervolgens aan de Kommandantur gesignaleerd hebben wat hij daar had gevonden. Waarop de Kommandantur ‘ordonna la saisie du vin et des objets en cuivre, laiton et bronze’. Met deze verklaring lijkt Almenröder dus vooral de schuld naar Sanguinetto door te schuiven.

88. *De Gazette van Gent*, 23 augustus 1925.

89. *De Nieuwe Gazet*, 27 juli 1925.

90. De enige uitzondering hierop is: LUX, CH. *La poursuite judiciaire*, p. 75 e.v.

91. ARA2, Moskou-archief, M184, Brief van de “Deutsche Restitutionsstelle” te Frankfurt am Main aan de “Service Belge – Restitution des Valeurs” te Wiesbaden, 23/12/1919.

Wat betreft de andere zaken die verdwenen zijn, daarvan kan Almenröder enkel maar verklaren dat hij ze niet heeft mee laten nemen. Maar, zo stelt hij, 'Il n'est pas impossible que la *Kupfersammelstelle* ait saisi les statues en bronze et les ustensiles en cuivre, que, du reste il ne se rappelle pas avoir jamais vus, saisie que ledit service autorisé à opérer'.

Diezelfde Duitse diensten hebben ook Sanguinetto zijn versie van de feiten aanhoord en in het rapport opgenomen. Hij verklaart zelf nooit in het huis van Callebaut te hebben gewoond of verbleven. Nadat Callebaut was vertrokken heeft Almenröder Sanguinetto op de hoogte gebracht van de grote voorraden die niet aangegeven waren. Daarom heeft Sanguinetto inderdaad die opeising laten uitvoeren. Het rapport stelt dat Sanguinetto 'fut avisé qu'on avait trouvé environ 700 bouteilles de vin et différents objets en métal. Il n'a pas vu les objets personnellement. Il ordonna la saisie des objets soustraits à la réquisition et fit mettre le vin à l'Etappen magasin et les objets en métal au service compétent à Alost'. Wanneer dan op 26 oktober 1918 de Etappenkommandantur nr. 57 uit Aalst werd geëvacueerd zijn alle dossiers en persoonlijke eigendommen van de officieren verbonden aan de Etappenkommandantur – alsook de wijnvoorraden – inderdaad naar Turnhout overgebracht. Maar, zo ontkent Sanguinetto, 'ancien bien de M. Callebaut ne s'est trouvé parmi les objets évacués. Les vins du mess des officiers provenaient des derniers stocks de l'administration militaire allemande'.

Bijna tien jaar later, midden april 1928 – 2,5 jaar na het vonnis van de krijgsraad, zal Sanguinetto die redenering nogmaals uit de doeken doen in een schrijven aan het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarin doet hij zijn beklag over het feit dat hij Frankrijk sinds enige tijd niet meer binnen mag 'par le seul motif qu'il est à craindre que le gouvernement belge n'exige mon extradition au moment où je serais reconnu à Paris par un Belge qui connaît mon affaire'.⁹² In wat volgt steekt Sanguinetto niet weg hoe hij tegen het onderzoek en het vonnis aankijkt. Wat het Belgische militaire gerecht onder 'diefstal' klasseert, zijn volgens hem in werkelijkheid 'saisies' – opeisingen dus – die hij in zijn functie van *Etappenkommandant* hoorde uit te voeren. Hij houdt dan ook zijn onschuld staande: 'Personnellement, je n'ai rien volé, pas même une épingle. S'il y a des Belges qui prétendent le contraire, c'est que parce qu'ils n'ont pas bien su ou compris les différentes méthodes de nos saisis officielles'. Niet alleen begreep men in België het systeem van de opeisingen niet. Men ging ook voorbij aan het simpele feit dat hij als onderdeel van een welbepaalde militaire hiërarchie niet te kiezen had welke bevelen hij wel of niet uitvoerde: 'je devais accomplir mon devoir comme officier, c'est-à-dire parce que je devais obéir'. Meer nog – zonder hem was het wellicht nog erger geweest, zo laat hij uitschijnen: 'Je vous assure que je n'ai rien ajouté de moi-même à cette dure nécessité. Au contraire, Il y a eu beaucoup de vos compatriotes qui m'étaient reconnaissants'.

Dat Sanguinetto net deze bewoordingen hanteert, hoeft niet te verbazen. Want ze sluiten naadloos aan bij het discours dat ook andere Duitse beklaagden inroepen ter verdediging tijdens de processen in Leipzig. Daarin ligt de klemtoon veelal op *Kriegsnotwendigkeit* en *Kriegsbrauch* – en dan met name wanneer het gaat over feiten tijdens de invasie.⁹³ Sanguinetto hanteert hier een variant op hetzelfde discours, maar dan om zijn aandeel in de diefstal en opeisingen onder de bezetting te minimaliseren.

Het is opvallend dat Sanguinetto geen enkel schuldinzicht toont voor zijn daden onder de bezetting. Eindigen doet hij met de vraag: 'pourriez-vous pas du moins user de la clémence en faisant savoir au gouvernement français que le gouvernement belge renonce au droit d'exiger

92. ARA2, Moskou-archief, M184, Brief van Sanguinetto aan het ministerie van Buitenlandse Zaken, 15 april 1928.

93. LUX, CH. *La poursuite judiciaire*, p. 106. Over deze concepten, zie o.m.: HULL, I. *Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*, Ithaka: Cornell University Press, 2015 en HORNE, J. en KRAMER, A. *German Atrocities*.

mon extradition?'. Want, zo ging hij verder, hij had er niet alleen commerciële belangen, hij hield ook echt van het land: 'j'aime Paris et la France depuis ma jeunesse et mon meilleur ami est Français. Je serais donc très heureux si vous pouviez avoir l'obligeance de me laisser rentrer en France'.

De transfer van de archiefdozen uit Moskou naar België gebeurde nog in de originele Russische dozen.
Bron: ARA2, Moskou-archief.

Archief-odyssee: van Gent naar Moskou en terug

Op 20 oktober 1925 beslist de Belgische ministerraad om de veroordelingen bij verstek van Duitsers verdacht van oorlogsmisdaden formeel een halt toe te roepen.⁹⁴ In de dagen die daarop volgen brengt Auditeur-generaal Baron van Zuylen van Nyevelt de bevoegde krijgsauditeurs hier formeel van op de hoogte.⁹⁵ Dat de beslissing al een tijdje in de lucht hing, verklaart wellicht waarom het Auditoraat-generaal al op 7 augustus 1925 een eerste keer aan de krijgsauditeurs vraagt 'de bien vouloir faire déposer en mon parquet tous les dossiers de poursuites à charge d'Allemands. Il n'y a lieu d'excepter que les dossiers d'affaires déjà jugées'.⁹⁶ De krijgsauditoraten krijgen dus vrijwel meteen de taak om deze dossiers inzake (vermeende) Duitse oorlogsmisdadigers naar Brussel op te sturen zodat het Auditoraat-generaal ze daar centraal kan bewaren. Ook het krijgsauditoraat Oost-Vlaanderen geeft hier gevolg aan. Wat de Auditeur-generaal dan nog niet weet, is dat de centralisering van deze dossiers 15 jaar later ingrijpende gevolgen zal hebben.

Het faciliteert immers het werk van de Duitse archiefploegen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in bezet België op zoek gaan naar voor hen relevante archieven. En daar blijken de gerechtelijke dossiers inzake de vervolging van Duitse oorlogsmisdaden zeker toe te behoren. Naar alle waarschijnlijkheid zijn het *Einsatzkommando's* van de *Abwehr* (Duitse militaire inlichtingendienst met bevoegdheid spionage en contraspionage) of de speciale commando's van het *Heeresarchiv*, de Duitse militaire archieven, die daartoe overgaan.⁹⁷

94. Algemeen Rijksarchief (ARA), Notulen van de ministerraad, 20/10/1925, p. 547 e.v. (zie: www.arch.be/ministerraad).

95. FOD Buitenlandse Zaken, Archief DIPLO-BEL, 324, Brief van de minister van Justitie aan de Auditeur-generaal, 26/10/1925 en Omzendbrief van het ministerie van Buitenlandse Zaken, 29/10/1925.

96. DROSSENS, P. *Inventaris van het archief van het krijgsauditoraat Gent*, 453 en 454, Brief van de Auditeur-generaal aan het krijgsauditoraat Oost-Vlaanderen, 7/8/1925.

97. Over de archiefjacht van het *Heeresarchiv* en de *Abwehr* in bezet België: GRIMSTED, P., HOOGEWOUD, F. en KETELAAR, E., *Returned from Russia. Nazi archival plunder in Western Europe and recent restitution issues*, Leicester, 2007 en VERHOEYEN, E. *Spionnen aan de achterdeur: De Duitse Abwehr in België 1936-1945*, Antwerpen-Apeldoorn, 2001.

Moskou-archief, M184.
Bron: ARA2, Moskou-archief.

Het resultaat is dat deze dossiers via Berlijn (in de *Aktensammelstelle West*) later in de onmiddellijke nadagen van het Derde Rijk in de Sovjet-Unie belanden, en dan meer bepaald in het *Osoby*-archief in Moskou. Daar blijven ze decennialang stof vergaren tot de Belgische staat de restitutie ervan bekomt in 2002. Sindsdien berusten deze gerechtelijke dossiers in de archiefdepots van eerst het Algemeen Rijksarchief en later het Algemeen Rijksarchief 2 (Depot Joseph Cuvelier).⁹⁸

Algemeen besluit

Het onderzoek naar de zaak Sanguinetto en Almenröder werpt nieuw licht op de complexe en vooral ook zeer moeizame vervolging van Duitsers verdacht van oorlogsmisdaden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Wat begon als een breed gedragen maatschappelijke en politieke roep om gerechtigheid, verankerd in het Verdrag van Versailles, draaide uiteindelijk uit op een mislukking.⁹⁹ Enkel een beperkt aantal zaken kwam voor de rechter, en dan nog uitsluitend bij verstek. Slechts een fractie van de vermeende daders werd dus ooit daadwerkelijk veroordeeld. Diplomatieke en politieke factoren lagen daar aan de basis van: de Duitse weigering tot uitlevering, de teleurstellende uitkomst van de processen in Leipzig en de snel veranderende internationale context van het midden van de jaren 1920 beperkten de Belgische manoeuvreerruimte aanzienlijk. De abrupte stopzetting van de processen vanaf oktober 1925 maakte duidelijk hoe snel de prioriteiten waren verschoven, van gerechtigheid naar politieke en diplomatieke normalisering.

Ook op juridisch vlak bleken er zich tal van problemen voor te doen. Zo worstelde het Belgische gerecht, ondanks een grondige en vroegtijdige informatieverzameling (weliswaar binnen strikte beperkingen), sterk met de vertaling van deze oorlogsmisdaden naar concrete strafrechtelijke vervolgingen. Het Verdrag van Versailles wees dan wel de bevoegdheid toe aan de militaire rechtbanken, verder leverde het geen concrete instrumenten. Daar kwam bij dat feiten die intrinsiek verbonden waren met oorlogsvoering en militaire bezetting – zoals deportaties en opeisingen – zich maar moeilijk lieten inpassen in de bestaande strafrechtelijke categorieën.¹⁰⁰

⁹⁸. Recent werd de inventarisering daarvan voltooid. Voor een meer omstandige geschiedenis van deze archiefroof en de inventarisatie ervan, zie: NAERT, J. en VANDEWEYER, L. *Conglomeraatsarchief Aktensammelstelle West – Osoby. Wegwijs in het geroofde en gerestitueerde Moskou-archief bewaard in het Rijksarchief*, Brussel: Algemeen Rijksarchief 2, (Verschijnt binnenkort). Op de langere termijn zullen de archieven toebehorende aan het krijgssauditoraat en de Krijgsraad Gent/Oost-Vlaanderen naar het Rijksarchief te Gent overgebracht worden om er opnieuw geïntegreerd te worden in de oorspronkelijke reeksen. Het dossier dat centraal staat in dit artikel blijft wel in Brussel, want dat maakt deel uit van het archief van het Auditoraat-generaal.

⁹⁹. HORNE, J. en KRAMER, A. *German Atrocities*. en LAGROU, P. "Poor Little Belgium? Belgian Trials of German War Criminals, 1944–1951" in: ISRAEL, L. en MOURALIS, G. (Reds.) *Dealing with Wars and Dictatorships: Legal Concepts and Categories in Action*, Den Haag: Asser, 2013, p. 126.

¹⁰⁰. Voor deze argumentatie, zie o.m.: LAGROU, P. "Recht spreken met kromme wetten. De sisfuserarbeid van het krijgssauditoraat", in: HUYSE, L. e.a. (Reds.), *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952: een update na dertig jaar*, Tiel: Kritak, 2020, pp. 341-360 (en in het bijzonder, p. 347).

Het juridische kader bood dus geen precedent. En ook het internationale oorlogsrecht bleek volkomen ontoereikend. Dat voorzag in regels die militaire bezetters en bezette bevolkingen dienden na te leven tijdens de oorlog, maar dit zonder in eventuele sancties te voorzien voor wie zich daar niet aan hield. Al die zaken samen maakten dat de krijgsauditeurs in de eerste plaats toch vooral aangewezen waren op het klassieke strafwetboek. Dit verklaart mede waarom net diefstal de basis vormde voor de veroordelingen van Almenröder en Sanguinetto, terwijl zwaardere aantijgingen zonder gevolg bleven.¹⁰¹

Ondanks dit alles spande het militaire gerecht zich toch in om een zo zorgvuldig mogelijke rechtsgang te waarborgen. Gezien de beperkingen van de verstekprocedure was dat allerm minst evident. Dit hield immers in dat de verdachten afwezig waren tijdens het onderzoek en de daaropvolgende zitting van de krijgsraad. De verdediging kwam dus op geen enkele manier aan het woord, niet tijdens het onderzoek dat zich veelal beperkte tot enkele getuigenissen en lokale bewijsvoering, en niet tijdens het proces waar geen Duitse getuigen verschenen. Toch onderzochten het parket en later het krijgsauditoraat de feiten in de mate van het mogelijke zowel *à charge* als *à décharge*. En ook de krijgsraad volgde niet blind de eisen van het openbaar ministerie: bepaalde verzwarende omstandigheden werden bewust niet weerhouden. Het beeld dat hieruit naar voren komt, is dus dat van het militair gerecht dat binnen de grenzen van het mogelijke trachtte recht te doen.¹⁰²

Het belang van de vonnissen tegen Sanguinetto en Almenröder blijft uiteindelijk beperkt. Buiten geringe praktische gevolgen – zoals een tijdelijke hinder voor Sanguinetto's naoorlogse internationale handelsactiviteiten – hadden de uitspraken weinig directe impact. Hun waarde was dan ook vooral symbolisch. Het was een signaal aan de bevolking dat wat hen overkomen was, toch niet helemaal onbestraft was gebleven.¹⁰³ Al was dat na een vier jaar durende harde bezetting waarin ook het internationale oorlogsrecht van de Conventies van Den Haag (1899, 1907) hen niet had kunnen beschermen tegen het oorlogsgeweld, zonder twijfel een magere troost.

Tot slot, de archiefgeschiedenis van deze dossiers – van hun ontstaan in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog, over hun confiscatie tijdens de Tweede Wereldoorlog, tot hun uiteindelijke terugkeer uit Moskou in de nadagen van de Koude Oorlog – toont aan hoezeer de herinnering aan deze gebeurtenissen zelf onderhevig is aan de turbulenties van de twintigste eeuw. Daarbij valt op dat de feiten van diefstal waar de krijgsraad in de zomer van 1925 moest over oordelen reeds gekend waren, maar het proces voor de krijgsraad zelf veel minder. Dit maakt nogmaals duidelijk hoe waardevol het werk van *chroniqueur* Petrus Van Nuffel wel niet is voor de kennis van de Aalsterse oorlogsgeschiedenis. Maar evenzeer bewijst het ook hoezeer systematisch archiefonderzoek op basis van recent toegankelijk geworden bronnen, toch nog steeds nieuw licht kan werpen op de geschiedenis van Aalst tijdens en onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog.

101. Het zijn bevindingen die zeer sterk gelijklopen met wat historisch onderzoek naar de vervolging van oorlogsmisdadigers door het militaire gerecht na de Tweede Wereldoorlog al meermaals heeft aangetoond. Zie hiervoor: WEISERS, M.A. *La justice belge, les bourreaux allemands et la Shoah*, Brussel: Editions de l'ULB, 2020.

102. Sluit aan bij de conclusies van: LUX, CH. *La poursuite judiciaire*, p. 103 e.v.

103. *Idem*, p. 106.

Een revolutie in de kennis van de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van Ninove.

Enkele kanttekeningen

Dirk Van de Perre

Met het artikel *Archeologisch onderzoek op de Koudenberg in Ninove (1991-1998)* van Peter Van den Hove, Werner Wouters, Jaak Peersman en Jean-Claude Ghislain zetten de auteurs onze kennis van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Ninove op haar kop door het situeren van de eerste parochiekerk van Ninove op de Koudenberg.¹ Aangezien ik in navolging van Hendrik Vangassen en na jarenlange intensieve studie van de oudste geschreven bronnen, de eerste parochiekerk van Ninove in de Nederwijk situeerde,² acht ik het passend enerzijds de waarde van deze nieuwe studie te onderschrijven, anderzijds toch enkele kanttekeningen toe te voegen.

De eerste parochiekerk op de Koudenberg

Het doorslaggevend element om de eerste parochiekerk op de Koudenberg te situeren is de opgraving van een grafveld in de oostelijke zone van het middeleeuwse gotische klooster met naar het oosten georiënteerde lichamen, die tot grote verrassing van de archeologen zelf van de 10de en 11de eeuw bleken te zijn, dus van vóór 1137 de stichtingsdatum van de abdij, zo gaf de radiokoolstofanalyse als resultaat.³ Het grafveld was duidelijk westwaarts begrensd, zodat het zich verder oostwaarts (richting huidige parking) moet hebben uitgestrekt in het niet opgegraven gedeelte van de vroegere abdijsite. Het direct materieel bewijs van het bestaan van die parochiekerk is evenwel niet gevonden, wel een indirecte aanwijzing. De christenen begroeven na 800, vanaf de ontwikkeling van het parochiewezen in onze gewesten, hun doden in en rondom hun parochiekerk.

De betekenis en vertaling van de woorden atrium en ecclesia

De auteurs stellen de vraag of de geschreven bronnen de hypothese van de eerste parochiekerk op de Koudenberg bevestigen. In een uitvoerige argumentatie tonen ze aan dat dit het geval is.⁴ Ik ben daarin terughoudender. De geschreven bronnen vermelden geen expliciete plaats

1. Peter VAN DEN HOVE, Werner WOUTERS, Jaak PEERSMAN, Jean-Claude GHISLAIN, *Archeologisch onderzoek op de Koudenberg in Ninove (1991-1998). Een bijdrage tot de topografie van de middeleeuwse parochiekerk, de inplanting van de premonstratenzerabdij en de bouw van de eerste abdijkerk*, in: *Het Land van Aalst*, 76, 2024, nr. 2, p. 37-92. De Koudenberg situeert zich plus minus tussen de spoorweg, de Kloosterweg, de Weggevoerdenstraat en de Lange Muren.

2. Ik deed dit het meest uitgebreid en expliciet in Dirk VAN DE PERRE, *Is 'De Maallaard (Nederwijk)' de oudste bewonerskern van Ninove?*, in: *Het Land van Aalst*, 57, 2005, p. 5-24. Terwijl Vangassen de parochiekerk dicht bij de Koepoort plaatste, vond ik een inplanting in de Maallaard dicht bij het Hof te Nederwijk het meest aangewezen.

3. VAN DEN HOVE e.a., *Archeologisch onderzoek*, p. 53-55 en 91.

4. Ibidem, p. 55-65.

Afbeelding 1. De omvang van het atrium van de Ninooftse abdij.

Indien het atrium van de abdijkerk als beluik begrepen wordt, gaat een om een gebied van bijna 14 bunder, een 'vrijheid' die buiten de jurisdictie van de Stad viel. Hier het oudste beeld van die 'vrijheid', getekend door Philips de Dijn ca. 1620.

Bron: Detail uit de kaart van de abtjgoederen in Ninove en Okegem, Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen, Abdij Ninove, nr. 16/6; foto K.I.K. Brussel.

waar die parochiekerk stond, behalve in een niet benoemd buitengebied (*in suburbanis suis*)⁵. Wel is het zo dat de topografie die in de teksten opgeroepen wordt, zich gemakkelijker laat verzoenen met de situatie op de Koudenberg dan met die in de Nederwijk. Maar de teksten louter op zich lezend, zonder het archeologisch argument van het vroegmiddeleeuwse kerkhof, blijven vaag en moeilijk te interpreteren, zodat de geschreven bronnen op zich mij niet tot een parochiekerk op de Koudenberg hebben doen besluiten, maar die hypothese ook niet tegenspreken.

Er is in de teksten sprake van twee watermolens *iuxta atrium*. Ik denk dat *atrium*, zeker in de oorkonden die na 1137 het goederenbezit bevestigen, best vertaald en begrepen wordt als beluik, het omsloten gebied waarbinnen de abdij gevestigd was, dat een vrijheid was, een juridisch uitzonderingsgebied, waar de Stad geen jurisdictie had.⁶ De hypothetische parochiekerk op de Koudenberg en de Beverbeek waren bijna 200 meter van elkaar verwijderd. Men maakt dus best een onderscheid tussen het parochiekerkhof (*coemiterium*) in de enge zin, als de plaats waar effectief begraven werd, en het grotere abtjbeluik dat zich tot aan de Beverbeek uitstreckte. Eenzelfde dubbele betekenis geldt eveneens voor het woord *ecclesia*. Dit kan, zoals in het Nederlands, zowel op het kerkgebouw, als op de instelling slaan. In de schenkingsoorkonden na 1137 slaat *ecclesia* meestal op de abdij als instelling. Dus als men het na 1137 in de oorkonden over het *atrium ecclesie* heeft, begreep en begrijp ik dat als het abtjbeluik, en niet noodzakelijk als het parochiekerkhof, dat, zoals in de hypothese van een parochiekerk in de Nederwijk, niet samenvalt met het *atrium* van de abdijkerk op de Koudenberg.

Een hof op de Koudenberg?

Het woord Koudenberg komt in de bevestigingsoorkonden slechts eenmaal voor, namelijk in de bisschoppelijke (Kamerijkse) oorkonde van 1165: *Omnes mansi circa atrium eiusdem ecclesie a manso Reineri ultra Caldenberga pertinentes et ad rivum usque tendentes*. In de oorkonde van Gerard van Grimbergen van 1166-1167, hernomen in die van de Vlaamse graaf uit 1167, luidt het als volgt: *Quicquid iacet a manso Reineri et a manso Gerardi Parvi usque ad terram Alinę et a*

5. Volgens J.R. NIEMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, Leiden, 1984, item *suburbanum*, mogen we de meervoudsvorm interpreteren als een gebied juist buiten de omwalling van een versterkte plaats. Ninove bezat toen al een eerste omwalling.

6. NIEMEYER, *Lexicon*, item *atrium*, geeft als eerste betekenis "Le parvis, l'enclos consacré en face ou tout autour d'une église". Benadrukt wordt dat dit gebied vrij groot kan zijn en een ruimte is waar het asielrecht geldt; "cimetière" is de tweede betekenis. In een oorkonde van circa 1085-1107 van de Sint-Amandsabdij van Elnone is sprake van het bouwen van kleine huisjes voor het dienstpersoneel *intra ambitum atrii*, wat wijst op een *atrium* dat meer is dan een begraafplaats alleen (Charles DUVIVIER, *Actes et documents anciens intéressants la Belgique*, Brussel, 1898, p. 52).

*publica via usque quo vivarium clausulę inferioris extenditur.*⁷ Zowel Vangassen als ik kenden die teksten. Het ging, naar mijn lezing, om gronden in de omgeving van het *atrium* (beluik) van de abdij (*ecclesie*) die zich **ultra Caldenberga**, **voorbij** de Koudenberg, uitstrekten vanaf de eigendom van Reinerus tot aan de beek en de eigendom van Alina. Vangassen zag er een verwijzing in naar de zone ten oosten van het oude stadscentrum, waar de abdij de grondjustitie bezat, de zogenaamde 'laatbank van Sint-Cornelius'.⁸ Ik ben hem daarin gevolgd.⁹ Voor tijdgenoten, die wisten wie Reinerus, Gerard de Korte en Alina waren en waar die woonden, moet de tekst duidelijk zijn geweest. Wij echter moeten interpreteren en daarbij zijn meerdere lezingen mogelijk.

Een analoge tekst uit de *Chronotaxis* (1652) van Godfried van Elshout wordt door de auteurs ter versterking van hun stelling geciteerd: *dedit etiam nobis iuxta ecclesiam nostram molendini medietatem, et mansos iuxta ecclesiam, quoscumque habuit a domo Gerardi et Reineri extrinsecus. Alodium etiam super quod curia nostra colderenberg* [sic] *constructa est.*¹⁰ Ik wijs erop dat vooreerst deze tekst voor een niet onbelangrijk deeltje verkeerd getranscribeerd is. Na *Reineri* volgt het bijwoord *extrinsecus* (buitenwaarts) en niet *ipsius servi*, zoals de auteurs citeren. Van Elshout lijkt hiermee het *ultra Caldenberga* uit de oorkonde te parafraseren. Het gaat om een gebied buiten de Koudenberg. Vervolgens wordt door de auteurs aan deze tekst een groot gezag toegekend, want een citaat uit een rond 1150 geschreven tekst. Hier vergissen ze zich. Ze hebben de structuur van de *Chronotaxis* onvoldoende bestudeerd. De basistekst van de *Chronotaxis* is steeds neergeschreven op de rechter pagina van het boek. Daar citeert Van Elshout onder het jaar 1139 de goederen die de abdij van Gerardus verwierf: *Sub hunc annum D. Gerardus, fundator noster dedit ... nobis diversa bona. Dedit curtem de Rubroeck ... tria bunaria et dimidium super Giseghem, curtem in Coldenberg, in Wedencoten, in Nederwyc, et multa alia sunt nobis data et vendita ... ut habentur in notis post antiquum martyrologium, expressa tum in diplomata Philippi comitis Flandrię, dato anno 1167, tum in literis respectivis d. Gerardi abbatis Gerardimontensis, datis anno 1350.*¹¹ Naast die tekst staat de letter A. Onder die letter A op de linker pagina beschrijft Van Elshout, bij wijze wat we vandaag een voetnoot zouden noemen, als eerbetoon aan de stichter Gerard, diens schenkingen nogmaals, maar nu meer in detail, waarbij hij opnieuw verwijst naar de perkamenten bijlage bij het oude *martyrologium* als bron. Deze teksten zowel op de linker als rechter pagina zijn opgesteld door Van Elshout zelf.¹² De tekst links is dus geen citaat uit een document van rond 1150. Het *martyrologium* is geschreven rond 1180 en wanneer die perkamenten bijlage is toegevoegd, is een raden.

Gaat het in die bijlage om losse fragmenten of een samenhangend geheel? Van Elshout stelt dat de inhoud ervan terug te vinden is zowel in de oorkonde van de Vlaamse graaf uit 1167 als in een retrospectieve beschrijving van de schenkingen in een document uit 1350 van abt Gerard van de Geraardsbergen Sint-Adiaansabdij.¹³ In zijn uitgebreid overzicht van de schenkingen van de stichter Gerard herhaalt Van Elshout wat in de oorkonden staat, en mengt gegevens uit

7. Voor een recente tekstuitgave van de oorkonden, zie Dirk VAN DE PERRE, *De oudste bisschoppelijke en grafelijke oorkonden van de abdij van Ninove (1158-1167)*, in: *Analecta Praemonstratensie*, 87, 2001, p. 54-93.

8. Hendrik VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, deel II, Ninove, 1952, p. 46, waar hij citeert uit de oorkonde van 1165. VAN DEN HOVE e.a., *Archeologisch onderzoek*, p. 59 schrijft: "Deze zin laat geen ruime voor enige twijfel. De parochiekerk én het parochiekerkhof/atrium rond de kerk moeten volgens deze oorkonde op de Koudenberg gelegen hebben". Het verschil in interpretatie ligt in de vertaling van het woord *ultra*, voor de auteurs 'over' insluitend de Koudenberg, voor mij 'voorbij', dus uitsluitend de Koudenberg en in het woord *ecclesia*, door de auteurs gezien als de parochiekerk, door mij als de abdijgebouwen op de Koudenberg, die in 1165 bijna voltooid waren.

9. VAN DE PERRE, *Is 'De Maallaard'*, p. 9-12.

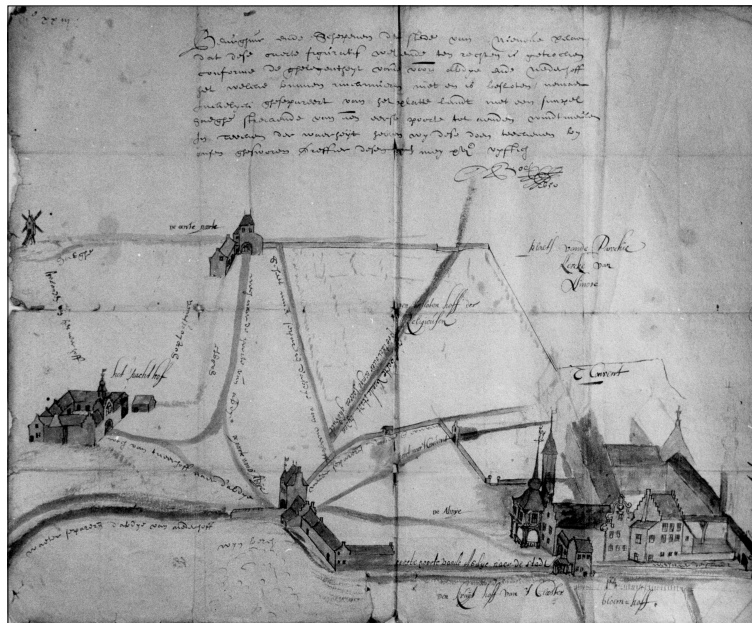
10. VAN DE HOVE e.a., *Archeologisch onderzoek*, p. 63. Voor het origineel van de *Chronotaxis*: Rijksarchief Gent, Abdij Ninove, nr. 70, fol. 8v^o.

11. *Chronotaxis*, fol. 9r^o.

12. Van Elshout schrijft onderaan fol. 8v^o: *Quia nescitur quo anno donationes Gerardi fundatoris sunt factę, eas, sicut aliorum, diversis annis referemus.* Dus zijn teksten over en dateringen van de schenkingen van Gerard en anderen zijn een eigen reconstructie, geen citaten.

13. Dat document van abt Gerard van Geraardsbergen heb ik niet kunnen terugvinden. Een abt Gerard is geattesteerd in 1333-1344 (Geert VAN BOCKSTAELE, *900 jaar St-Adriaansabdij*, Geraardsbergen, 1981, p. 23).

de oorkonde van 1165 met die uit 1167 en voegt er eigen interpretaties aan toe. Rechts luidt het dat Gerard het *curtem in Coldenberg* schonk, links in de uitgebreidere tekst *alodium etiam super quod curia nostra Colderenberg constructa est*. Ik denk dat Van Elshout voor de lezers wil verduidelijken waar de Koudenberg ligt, namelijk daar waar in zijn tijd de abdijhoeve stond. Van Elshout gebruikt het woord *atrium* in de enge betekenis, *atrium sive coemiterium*,¹⁴ zodat hij de behoefte heeft om apart het *allodium* op de Koudenberg, het abdijbeluik, te vermelden als onderdeel van de gift van Gerard, de stichter.

Afbeelding 2. Het neerhof op de Koudenberg ten tijde van Godfried van Elshout (1650).

Dit neerhof bevond zich tussen de huidige Abdijsstraat en de Albertlaan. Plan van een gedeelte van het abdijbeluik in 1650, getekend ten behoeve van Burgemeester en Schepenen en ondertekend door de stadsgriffier Charles Boel. Zij verklaren dat tussen de Eerste Poort (huidige abdijpoort in de Weggevoerdenstraat) en de windmolen (hoek met de Albertlaan) het gebied van het neerhof slechts is afgesloten van de Stad door een simpele haag. Bron: Plan in privébezit; foto Werkgroep Abdij, 1985.

Het zou natuurlijk een prachtig gegeven zijn, mocht er al vóór 1137 een belangrijk hof op de Koudenberg dicht bij de parochiekerk hebben gestaan, dat door Gerard aan de abdij geschonken is.¹⁵ Het zou de hypothese van een parochiekerk op de Koudenberg een grote geloofwaardigheid geven. De schenking van een hof op de Koudenberg wordt echter in geen enkele oorkonde vermeld. De teksten in de *Chronotaxis* van Godfried van Elshout zijn een te wankel basis om de schenking van dit hof als een historische werkelijkheid aan te nemen, wat de auteurs blijkbaar wel doen.¹⁶ Volledigheidshalve moet worden vermeld dat het kapittel van Meerbeke in 1166 één *mansus*¹⁷ schonk aan de abdij bij de Koudenberg (*mansum unum ... apud Caldenberga dedisse*)¹⁸. Van het *atrium* is geen sprake. Wel moet de abdij jaarlijks een kleine jaarlijkse som betalen aan het kapittel ter vergoeding van de hooitiend (*decimam de feno*), die aan het kapittel op deze grond toekwam.

De oude en de nieuwe parochiekerk en het bijhorend kerkhof

In 1222 begon men met de bouw van een nieuwe parochiekerk oostwaarts van de abdijkerk. *Vetus ecclesia parochialis de Ninive de novo cepit a fundamentis nova construi* (de oude parochiekerk van Ninove begon geheel nieuw vanaf de fundering een nieuwe kerk te bouwen),

14. *Chronotaxis*, fol. 9r°.

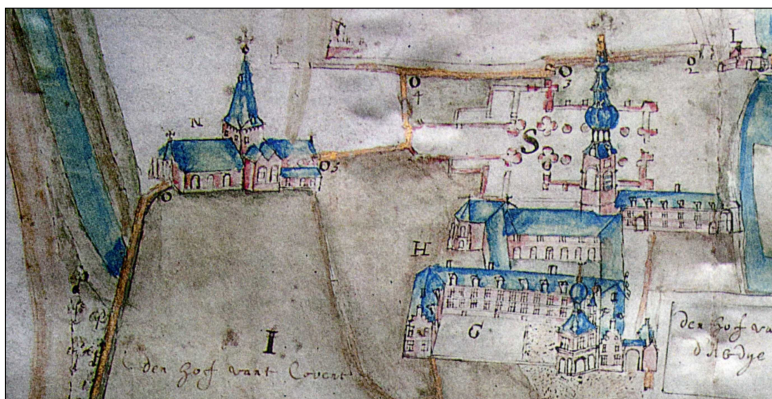
15. Van Elshout vermeldt in zijn *Chronotaxis*, fol 16v° onder het jaar 1142 nogmaals het Hof op de Koudenberg: *Juxta curiam nostram Coldenbergam vendidit et dedit nobis Amelricus Strepha mansum unum*.

16. VAN DEN HOVE e.a., *Archeologisch onderzoek*, p. 65.

17. Voor de vertaling en interpretatie van *mansus*, zie verder noot 28.

18. J.-J DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, dl. 2, Brussel 1841, p. 770; origineel in Rijksarchief Gent, Abdij Ninove, nr. 487.

aldus de *Historia foundationis*.¹⁹ De eerste steen werd in de fundering aangebracht door de pastoor, broeder Andeas, en de vrouwe van Ninove, Agnes van Grimbergen. Na ongeveer dertig jaar was de kerk klaar, dankzij de giften van de gelovigen. Het is ondenkbaar dat de oude kerk werd afgebroken, zonder dat de nieuwe klaar was voor het gebruik. Over de plaats waar die nieuwe kerk stond, zijn we op basis van latere plannen nauwkeurig ingelicht. Bij die kerk hoorde het nieuwe parochiekerkhof, dat niet rond de kerk lag, maar zuidwaarts naar de stad gekeerd en zich bevond tussen het kerkgebouw en de ingang van het kerkhof (aan de huidige De Vlaeminckstraat). Dit geeft aan dat de nieuwe parochiekerk weliswaar in de nabijheid van de oude werd gebouwd, maar iets meer zuidoostwaarts werd opgetrokken op een stuk grond dat uit het abdijbeluik was weggesneden en direct aansloot bij het stedelijk gebied, zodat kerk en kerkhof onder de bevoegdheid van de Stad viel.

Afbeelding 3. Situering van het oude en nieuwe parochiekerkhof.
Detail uit het plan van het abdijbeluik, getekend door Philips de Dijn in 1650. Het onlangs opgegraven oude parochiekerkhof bevond zich ongeveer ter hoogte van de letter H, het nieuwe parochiekerkhof, tussen de parochiekerk en het begin van de huidige De Vlaeminckstraat, ter hoogte van de letter N. De parochiekerk lag op de grens van de Stad met de Abdij, die in vergulde kleur getekend is en aangeduid met de letters O1, O2, tot O6.
Bron: Rijksarchief Gent, Abdij Ninove, nr. 222 (foto Jacques De Kegel).

Vanaf 1137 tot 1166 deelden abdij en parochie tijdelijk dezelfde oude parochiekerk. De parochie bleef de kerk en het bijhorend kerkhof nog gebruiken tot ca. 1222/1250, tot de nieuwe parochiekerk klaar was. Abdij en parochie hadden vermoedelijk elk een eigen sectie op dit oude kerkhof. De locatie van dat oude kerkhof kennen we gedeeltelijk dankzij de opgravingen. Het ligt meer noordwaarts dan het nieuwe parochiekerkhof. Blijkens de opgravingen gebruikte de abdij dit oude parochiekerkhof nog veel langer, maar nu als kloosterkerkhof. Mogelijk bleef het oude parochiekerkgebouw na 1250 nog gedurende een tijd bestaan als kapel om het gewijd karakter van die begraafplaats te garanderen. Op het abdijskerkhof werden niet alleen kloosterlingen begraven, maar ook leken, die daartoe de wens uitdrukten en, mits een schenking, hun jaargetijde in de abdijskerk lieten opdragen.²⁰ Weliswaar werd ook hier nog een onderscheid gemaakt tussen kloosterlingen en leken, die elk op een eigen sectie begraven werden. Dat onderscheid tussen het oude kerkhof en de nieuwe parochiekerk blijkt uit een tekst die zowel in het *Historia foundationis*, als in het *Chronicon* van Boudewijn van Ninove is opgenomen. Daarin wordt onder het jaar 1221 verteld dat de parochiepriester Arnoldus van Zwalm, die gedurende 33 jaar parochiepriester was geweest, begraven werd op het kloosterkerkhof, maar omwille van de zich voordoende mirakelen²¹ verdiende overgebracht te worden naar de nieuwe parochiekerk om daar begraven te worden: *Qui ... cum in cimeterio monasterii sepultus*

19. Arnoud-Jan BIJSTERVELD en Dirk VAN DE PERRE, *Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij*, Leuven, 2001, p. 156-157. Deze tekst is van hand zes, die schreef rond 1252 (*Ibidem*, p. 25).

20. Volgens het Kerkelijk Recht diende elke parochiaan in zijn parochiekerk begraven te worden. De orde kreeg in 1184 evenwel het privilege van paus Lucius III dat eenieder de vrije keuze had om een abdij als begraafplaats te kiezen, mits een vergoeding aan de parochiekerk. Over de begraafpraktijk in de premonstratenzerorde, zie Dirk VAN DE PERRE, *De culturele horizon van het middeleeuwse kerkgebouw (12de-16de eeuw), in het bijzonder bij de premonstratenzers* (doctoraatsverhandeling Geschiedenis KU Leuven), Leuven, 1998, p. 274-286.

21. Arnold van Zwalm werd in de 17de eeuw, omwille van die wonderen als één van de vier zaligen die de Ninoofse abdij had voortgebracht, vereerd.

*esset, miraculis proidentibus, ad ecclesiam parochialem deferri et ibidem meruit sepeliri.*²² Dat herbegraven wordt als een intentie vermeld, zodat mag worden aangenomen dat het om het herbegraven in de nieuwe parochiekerk gaat. Hopelijk kunnen over de aard, het tijdstip en het aantal begravingen zowel op dit kloosterkerkhof als op het nieuwe parochiekerkhof latere opgravingen meer duidelijkheid brengen.

Het pre-stedelijke Ninove (9de-11de eeuw)

Vangassen erkent in de pre-stedelijke fase van Ninove twee oude bewoningszones, die later buiten de stadskern komen te liggen: de Nederwijk bij de Dender met de aansluitende Doornkouter, en Herlinkhove in de Beverbeekvallei met de *Gan(t)strata*, de Gentse straat, als centrale as.²³ Het belangrijkste buitengebied is voor hem de evenwel de Nederwijk, waar hij tevens de eerste parochiekerk situeert.

Waarom viel de Koudenberg buiten zijn en ook mijn vizier en was de Nederwijk quasi de enige mogelijke plaats om in het *suburbanum* de eerste parochiekerk te situeren? Op de kaarten vanaf Van Deventer tot het einde van de 18de eeuw is de zone ten noorden van de abdij onbewoond, behalve met drie uithoven van de abdij (Ter Duyst, Ruisbroek, Ter Schoor). Een parochiekerk in het veld, een eind verwijderd van de eerste stadsomwalling, leek mij een ongerijmdheid. Ik heb de betekenis van de Beverbeekvallei voor de Ninoofse bewoning in de Karolingische periode onderschat. Misschien was toen, meer dan de Dender, de Beverbeek de beslissende factor voor de vestiging van een landbouwbevolking.

De Beverbeek

We kunnen de Beverbeek de Sint-Amandsbeek noemen. De dorpen Aspelare, Nederhasselt, Outer, en Herlinkhove zijn in haar vallei ontstaan, elk met een Amanduskerk. De brug in de Gentse straat over de Beverbeek heette de Sint-Amandsbrug. Er was de Mansborre, een vervorming van *Ste Amantborre*, een vijver in de diepte van de huidige Albertlaan.²⁴ En wat mysterieus klinkt het in het denombrement van het Land van Wedergrate dat de visserijrechten op de Dender lopen vanaf de Berg van Wedergrate *‘tot Sinte Amantswijcke metter visscherije ende heerlicheden commende van de beke, de welcke komt in de Dendere.*²⁵ Is met die Sint-Amanswijk Herlinkhove bedoeld? Herlinkhove met de Beverbeek en niet de burcht is het referentiepunt voor de afbakening van de visrechten! Het debiet van de beek liet de bouw van meerdere watermolens toe, een belangrijk economisch gegeven in de vroege landbouweconomie. De beek meanderde stroomafwaarts Herlinkhove in enkele kronkels doorheen wat later het stedelijke Ninove werd naar haar monding in de Dender en gaf haar naam aan een van de oudste en tot vandaag voornaamste straat van het stadscentrum, de Beverstraat. Vermoedelijk lagen op deze beek, en niet op de Molendender, de oudste Ninoofse watermolens. Die Beverbeek biedt de context waarin het zinvol is, zo meen ik, om de eerste parochiekerk van Ninove in de Beverbeekvallei op de Koudenberg te situeren.

22. BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, *Het Mirakelboek*, p. 140-141. Deze tekst is als randnota toegevoegd door hand vier in de tekst van de *Historia foundationis*. Omdat de tekst gedeeltelijk onleesbaar is, heeft Rockwell en wij zijn hem daarin gevolgd, de tekst gereconstrueerd op basis van de Kroniek van Boudewijn van Ninove, die als chroniqueur actief was tot 1242 (Dirk VAN DE PERRE, *De relatie tussen vier dertiende-eeuwse kroniektteksten uit de Ninoofse abdij*, in: *Het Land van Aalst*, 53, 2001, p. 287-289).

23. VANGASSEN, *Geschiedenis II*, p. 35-43.

24. Hendrik VANGASSEN, *Plaatsnamen te Ninove. Hydronymie*, in: *Het Land van Aalst*, 8, 1956, p. 221-222.

25. Dirk VAN DE PERRE, *De Berg en het Hof van Wedergrate te Denderwindeke*, in: *Het Land van Aalst*, 36, 1985, p. 258 en noot 31. Het citaat komt uit het denombrement van Jaspar de Goux uit 1588.

De Sint-Amandsabdij van Elnone en haar grondbezit in Ninove in de periode vóór de stichting van de Abdij

Alle oudste teksten over Ninove hebben te maken met bezittingen in Ninove van de Franse Sint-Amandsabdij van Elnone, waar de heilige Amandus begraven werd.²⁶ In 821/822 bevestigt keizer Lodewijk de Vrome (814-840) de bestaande bezittingen van de Sint-Amandsabdij, dit ter consolidatie van de nieuwe organisatie van de abdij, die voortaan de regel van Benedictus wordt opgelegd. De bezittingen, verspreid over noordwest Europa, dienden voor het levensonderhoud van de monniken. Als eerste item wordt opgesomd: *In pago Bracbatense, in locis nuncupatis Baceroth, Decla, Neonifio et Seuriaco, mansi XLVIII*.²⁷ Dus 49 *mansi*²⁸ verspreid over vier locaties in de Brabantgouw, waaronder Ninove.²⁹ Wanneer en wie die bezittingen te Ninove geschonken heeft en hoe omvangrijk die waren, is uit deze oorkonde niet op te maken.

Die bezittingen worden nogmaals bevestigd in 847 door koning Karel de Kale van Frankrijk (843-877), met de duidelijke aanwijzing welke bezittingen welk onderdeel van het klooster ten goede moeten komen, dit om usurpatie van de inkomsten door lekenabten te voorkomen. De bezittingen in de Brabantgouw worden toegewezen aan het convent (*coenobii fratribus*). Nu worden zes locaties opgesomd, maar zonder bepaling van het aantal *mansi*: *In pago Bracbatensi, Securiacum, Neonifum, Baceroth, Deccla, Squindreth, Bersalis*.³⁰ In 864 bepaalt koning Karel de Kale welke kloostergoederen onvervreembaar bestemd zijn voor het altaar en het graf van de heilige Amandus: *hoc est in pago Bracbandinsi, in villa nuncupante Alanio Et in alio loco in ipso pago in villa nuncupante Neonifio, mansa integra 24 cum bunariis 12, cum omnibus servitoribus ibidem aspicientibus sive desuper residentibus, seu quicquid ad ipsam villam respicit*.³¹ Vangassen dateert deze tekst verkeerd in 899, heeft het over 22 *mansi* en begrijpt de tekst zo, dat elke *mansus* 12 bunder telt en hij stelt het territorium van deze 22 *mansi* (264 bunder) gelijk met wat later Herlinkhove genoemd zal worden.³² Henri Platelle, die zijn doctoraat wijdde aan het domein van de Sint-Amandsabdij, en ook Georges Tessier, verantwoordelijk voor de kritische tekstuitgave van de oorkonde, houden het, zoals in de tekst zelf, bij 24 *mansi* en daarbij nog eens 12 bunder.

Daarna volgen in de oorkonde nog enkele andere locaties, waarvan de opbrengsten voor de olielamp en andere versierselen van het koor bestemd zijn (*ad luminaria ecclesie memorate et reliqua ornamenta*). Blijkbaar werd in de *villa* Ninove door de opsplitsing van het bestaande domein, een deel voor het altaar voorbehouden (de 24 *mansi*) en bleef het resterende deel van

26. Deze abdij, gelegen in Noord-Franrijk ten zuiden van Doornik, vandaag Saint-Amand-les Eaux, werd gesticht door de heilige Amandus (ca. 594-675) rond 634 op een domein hem geschonken door de Merovingische koning Dagobert. De oude originele oorkonden van deze abdij zijn verloren gegaan, maar als kopie bewaard in latere *cartularia*. Voor een geschiedenis, zie Henri PLATELLE, *Le temporel de l'abbaye de Saint-Amand dès origines à 1340*, Parijs, 1962.

27. Monumenta Germaniae Historica, Diplomata: Die Urkunden der Karolinger, Band 2. Theo KÖLZER, *Die Urkunden Ludwigs der Frommen*, Deel 1, Wiesbaden, 2016, p. 518-521. Deze oorkonde wordt door de enen in 821 gedateerd (Maurits Gysseling, Henri Platelle) door de anderen in 822 (Kölzer, Vangassen). Zie hierover Dirk VAN DE PERRE, *Ninove en 29 juni van het jaar 822*, in: *Het Land van Aalst*, 74, 2023, p. 163-166.

28. *Mansus* wordt zowel mannelijk als onzijdig gebruikt en kan vele betekenissen hebben (NIEMEYER, *Lexicon*, item *mansus*). Letterlijk betekent het 'hoeve, verblijf'. De term is afkomstig uit het Karolingische hofstelsel voor de aanduiding in een domein van de hoeven geëxploiteerd door horigen (*tenures*). Het slaat zowel op het hoevegebouw als de bijhorende gronden. De term wordt ook gebruikt als oppervlaktemaat van plus minus 12 à 15 bunder, de oppervlakte waarop een landbouwbedrijf leefbaar was.

29. Het gaat om Baasrode, Dikkele en Ninove in Oost-Vlaanderen en Sirault in Henegouwen. De Brabantgouw viel samen met het territorium van het middeleeuwse bisdom Kamerijk. Zie PLATELLE, *Le temporel*, p. 84-90.

30. Georges TESSIER, *Recueil des actes de Charles II le Chauve, roi de France*, deel 1, Parijs, 1941, p. 247-250. De twee bijkomende locaties zijn Zwijndrecht en Beersel.

31. IDEM, *Recueil des actes de Charles II le Chauve, roi de France*, deel 2, Parijs, 1952, p. 112-114. De andere locatie in de Brabantgouw is Allain in Henegouwen.

32. VANGASSEN, *Geschiedenis II*, p. 39. In IDEM, *Geschiedenis van Ninove*, deel I, Ninove, 1948, p. 63 dateert hij deze passus evenwel wel correct in 863. De oorkonde is door Tessier gedateerd 20 september 864. In oudere tekstuitgaven is ze gedateerd 20 september 863. De kopieën van deze oorkonde spreken elkaar tegen wat het jaartal betreft.

het Ninoofse domein toegewezen aan het convent.³³ Dit wordt bevestigd door een oorkonde van 899 van koning Karel de Simpele van Frankrijk (898-922).³⁴ Daarin wordt ter restitutie van het domein dat door de invallen van de Noormannen ontmanteld was, een bilan opgemaakt van alle vroegere schenkingen door zijn voorouders met de specificatie waartoe de goederen moeten dienen. Ninove wordt tweemaal vermeld, wat wijst op twee onderscheiden onderdelen elk met een eigen bestemming: *Ex largitione Ludowici imperatoris necnon filii ejus, avi noster Karoli imperatoris, hec sunt: ad sepulchrum sancti Amandi, Alanius, Neonifius, ...* Hierbij wordt duidelijk verwezen naar de oorkonde van 864 van Karel de Kale en de 24 *mansi*. Vervolgens komt het convent aan de beurt: *Iste sunt ville, res et mansionalia ad usum fratrum, Securiacus, item Neonifius, Baceroth, Decla, Squindresth ...* Hier wordt gerefereerd aan de oorkonde van 847 van dezelfde Karel de Kale. In Ninove is het bezit dus opgesplitst in twee delen, elk met een eigen bestemming. Opmerkelijk, de bezittingen van de Sint-Amandsabdij worden steeds in de *villa* Ninove gesitueerd. Van Herlinkhove is nog geen sprake.

Bezate Ninove in de 9de eeuw al een kerk? Hoogstwaarschijnlijk wel. Alleszins waren er grootgrondbezitters aanwezig met banden met het Karolingische hof en de door het hof beschermde abdij van Sint-Amand. In de tekst van 864 wordt Ninove als een Karolingisch domein beschreven met een aantal hoeven (*mansi*) en huisvesting van de bijhorende slaven.³⁵ Een kerk op de Koudenberg, nabij de Beverbeek, in de nabijheid van een centraal hof (de *mansus indominicatus*) lijkt in deze context plausibel. Indien die kerk echter door de Sint-Amandsabdij gesticht zou zijn, zou ze ongetwijfeld Amandus als patroon hebben gehad. In zoverre we weten was de Ninoofse parochiekerk van in het begin toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw en bestond ze waarschijnlijk al voordat de Sint-Amandsabdij een domein in Ninove verwierf.³⁶

Herlinkhove

Het is na 899 tweehonderd jaar wachten tot in 1105 vooraleer het domein van Sint-Amand te Ninove, opnieuw ter sprake komt, maar nu onder de naam Herlinkhove. Het gaat om een oorkonde van bisschop Odo van Kamerijk (1105-1113), die op verzoek van de abt van Sint-Amand zeven altaren met al hun afhankelijkheden in zijn bisdom vrijmaakt van lekeninvloed, waaronder het *altare de Herlengova*.³⁷ Hij schenkt de altaren *libera et impersonata* terug aan de Sint-Amandsabdij. De juiste relatie tussen het domein Ninove vernoemd in de oorkonden van 822 tot 899 en het domein Herlinkhove (parochie en heerlijkheid) zoals dat vanaf 1105 vernoemd wordt, is moeilijk vast te stellen. Vangassen gaat ervan uit dat er maar één schenking is geweest, die gedetailleerd beschreven wordt in de oorkonde van 864 en dat dit Herlinkhove betrof.³⁸ De oorkonden doen evenwel een oorspronkelijk domein veronderstellen dat groter was dan wat in 864 beschreven wordt als het patrimonium bestemd voor het onderhoud van het koor. Is het domein Ninove in de loop van de 10de en 11de eeuw herleid tot wat vanaf 1105 Herlinkhove genoemd wordt?

33. PLATELLE, *Le temporel*, p. 109 houdt het bij een opsplitsing van het domein Ninove in twee delen. Het deel voor het altaar wordt immers genomen *ex monasterii facultatibus*.

34. Philippe LAUER, *Recueil des actes de Charles III le Simple, roi de France*, Deel 1, Parijs, 1940, p. 29-33.

35. Recente opgravingen op de Stuivenberg, in het gehucht Lebeke in het noord-oosten van het Outer van vóór 1800, en palend aan Klein Herlinkhove toen parochie Herlinkhove hebben een hoeve blootgelegd, die fungeerde van de Karolingse periode tot de 12de-13de eeuw. Vermoedelijk een *mansus* van het type dat in de oorkonde van 864 beschreven wordt. Zie hiertoe Arne DE GRAEVE en Wouter DE MAEYER, *Archeologisch onderzoek van een middeleeuws boerenhof Outer, Stuyvenberg*, in: *Het Land van Aalst*, 74, 2022, p. 137-150.

36. Die titel wordt het eerst indirect vermeld in 1142 in een oorkonde van Diederik Van de Elzas, die het heeft over een abdij gesticht *in honore Sancte Dei Genetricis semperque Virginis Marie et sanctorum martyrum Corneli et Cypriani* (Th. DE HEMPTINNE, A. VERHULST, L. DE MEY, *De oorkonden van de graven van Vlaanderen* (Juli 1128-sept. 1191), II, 1. *Regering van Diederik Van de Elzas*, Brussel, 1988, p. 112-113).

37. Charles DUVIVIER, *Actes et documents intéressant la Belgique*, Brussel, 1898, p. 50-51.

38. VANGASSEN, *Geschiedenis* II, p. 39.

Wat is er tussen 899 en 1105 gebeurd?³⁹ Na 899 herstelde de abdij van Sint-Amands van de invallen van de Noormannen en zocht ze haar vroegere domein herop te bouwen. Rond 950 nam de Vlaamse graaf Arnulf I de Grote (918-965) de voogdij van de Sint-Amandsabdij over van de Franse koningen. De abdij kwam juist binnen de grenzen van het naar het zuiden uitgebreide graafschap Vlaanderen te liggen. De periode van de feodaliteit brak aan en lokale krijgsheren probeerden in samenspraak met graven en koningen, hun macht te verankeren. Daartoe onderwierpen zij ook de plaatselijke kerken aan hun invloed, om vooral de kerkelijke inkomsten te kunnen usurperen. Binnen de Kerk ontstond in de tweede helft van de 11de eeuw de tegenbeweging van de ‘gregoriaanse hervorming’, genoemd naar paus Gregorius VII (1073-1085), die aan de lekeninmenging in kerkelijke aangelegenheden een einde wilde stellen. In dat kader past de oorkonde van 1105 van bisschop Odo. Had een heer (vermoedelijk die van Ninove) het personaat over de kerk van Herlinkhove verworven en werd dit gerestitueerd?

Afbeelding 4. Het thans verdwenen parochiekerkje van Herlinkhove.

De kerk is getekend door Philips de Dijn rond 1620. Toen was ze een dochterkerk van de Ninoofse parochiekerk. We zien het kruispunt van de huidige Elnonestraat-Herlinkhovestraat met de Gentsestraat. Wereldlijk vormden Herlinkhove en Ninove toen een dubbelheerlijkheid.

Bron: Detail uit de kaart van de abdijsgoederen in Ninove en Okegem, Aartsbisshoppelijk Archief Mechelen, Abdij Ninove, nr. 16/6; foto KIK Brussel.

In 1107 besloot de abt van de Sint-Amandsabdij in de nadagen van Pinksteren een tocht met het schrijn van de heilige te maken doorheen de Brabantgouw om de macht van Sint-Amandus te etaleren en plaatselijke vijanden die het gemunt hadden op de abdijsgoederen af te schrikken.⁴⁰ De tocht ging van Doornik over Anvaing, Saint-Sauveur en Geraadsbergen naar *Herlengovam, sui juris villam*. Dit laatste is te verstaan als een domein dat onder de jurisdictie van de abt stond. Te Herlinkhove speelt zich de hoofdgebeurtenis van de tocht af. Aanvankelijk werd het schrijn ondergebracht in de kerk, maar omdat die te klein was voor de volkstoeeloop (*quia minus erat capax*) werd het schrijn buiten in open lucht opgesteld. Daar voltrok zich in de ochtend tijdens de openluchtmis het wonder dat boven het schrijn een prachtige cirkelvormige lichtkroon verscheen. Een teken uit de hemel dat de macht van Sint-Amandus bevestigde. Daarna werd het schrijn terug in de kerk gebracht en gebeurden er nog een aantal genezingswonderen. Zo werd de volgende dag juist bij het vertrek naar Gent (vandaar de *Gantstrata*?) nog een jongen met verlamningsverschijnselen, afkomstig uit Ninove (*de villa, quae Ninive dicitur*), een zoon van rijke ouders (*filius cuiusdam divitis*), bij het schrijn gebracht, zodat zich het wonder voltrok dat hij opnieuw kon stappen. Herlinkhove wordt hier als een dorp met een eigen jurisdictie gepresenteerd, onderscheiden van Ninove.

39. PLATELLE, *Le temporel*, p. 111-161.

40. *Historia miraculorum S. Amandi corpore per Brabantum delato* (J. GHESQUIEREUS, *Acta sanctorum Belgii selecta*, 4, Brussel, 1787, p. 284-288.

Vermoedelijk in de 10de eeuw heeft de Sint-Amandsabdij het beheer van haar goederen in Ninove gereorganiseerd en haar bezittingen gegroepeerd tot een aaneengesloten kerngebied met een eigen jurisdictie en heeft ze daar een kerk gesticht. Dit gebied werd om het voortaan te onderscheiden van Ninove, Herlinkhove genoemd, naar een bestaande naam van een groot hof in de nabijheid van de kerk. Vielen de grenzen van heerlijkheid en parochie samen? Waarschijnlijk was de heerlijkheid ouder en groter dan de parochie met haar tiendgebied. Zijn de enclaves van de heerlijkheid Herlinkhove in Outer, Denderhoutem en Aspelare, die buiten de parochie vielen, een gevolg van de verspreide ligging van de in 864 vernoemde 24 *mansi*? De parochie Herlinkhove lag echter op het oude territorium van de Ninoofse parochiekerk en werd een dochterkerk van die van Ninove met beperkte parochiale bevoegdheden. Voor doop, huwelijk en de paasviering dienden de inwoners naar de kerk van Ninove te komen.⁴¹ Het centrale gebied rond de kerk van Herlinkhove sloot direct aan bij het gebied van de Koudenberg. De kerk van Herlinkhove en die van Ninove op de Koudenberg lagen ongeveer 900 m uit elkaar en er liep en loopt een directe weg tussen beide zones, wat uiteraard niet het geval is met een parochiekerk in de Nederwijk.⁴² En uiteraard is er de Beverbeek die beide zones verbindt.

In 1115 komt aan de bijna 300 jaar aanwezigheid van de Sint-Amandsabdij in Ninove-Herlinkhove een einde. De Vlaamse graaf Boudewijn VII (1111-1119) ruilt met de abt van Sint-Amand zijn eigendom in de parochie Testerep bij Oostende⁴³ voor Herlinkhove, van ouds een vrij bezit van deze abdij (*villa quae Herlengova dicitur... quam in liberam possessionem ecclesia S. Amandi antiquitus tenuerat*).⁴⁴ Bij deze overeenkomst is *Almulricus de Ninive* getuige.⁴⁵ Zijn naam (*S. Amulrici de Ninive; S. Amulrici conestabuli*) komt nog voor in drie andere grafelijke oorkonden uit 1116 met betrekking tot de Sint-Amandsabdij.⁴⁶ Blijkbaar moet direct na 1115 de graaf Herlinkhove in leen gegeven hebben aan de Ninoofse heer Amalrik II. Dat blijkt in 1137 toen Gerard, de stichter van de Ninoofse abdij, aanvankelijk de tiend van Herlinkhove aan de op te richten vierde kanunnikenprebende van het Ninoofse kapittel wou schenken, maar die vervolgens doorgaf aan de abdij.⁴⁷ In 1142 verklaarde graaf Diederik van de Elzas dat hij de tiend van Herlinkhove en al wat Gerard in die parochie aan landbouwgronden, bossen en weiden aan de Ninoofse abdij gegeven had, voor altijd vrijstelt van alle grafelijke lasten, dit op vraag van Gerard, die Herlinkhove in leen houdt (*cuius foedum exstitit*).⁴⁸ In de oorkonde van paus Eugenius van 1147 luidt het dat de abdij *Herlinchoven cum tota decima* bezit.⁴⁹ Dit wordt nogmaals herhaalt in de oorkonde van bisschop Nikolaas van Kamerijk van 1165: *tota decima de Herlinchoven* en in 1167 in de oorkonde van Gerard van Grimbergen: *ecclesia de Herlinchove cum tota decima*.⁵⁰

Ninove-Herlinkhove werd vanaf 1115 een dubbelheerlijkheid. Het heerlijkheid Herlinkhove, dat een eigen burgemeester en schepenen bleef behouden, kwam onder het gezag van de Ninoofse heer en de Ninoofse schepenen te staan, de parochie onder dat van de Ninoofse abt, die het patronaat over de Ninoofse parochiekerk verwierf. Zo werden de stad de abdij de erfgenamen van het vroegere domein van de Sint-Amandsabdij in Ninove.

41. Voor Herlinkhove, zie VANGASSEN, *Geschiedenis* I, p. 63-64 en IDEM, *Geschiedenis* II, p. 41-43. Herman VAN ISTERDAEL en Guy BORIGHEM, *Families en personen in Ninove en Herlinkhove*, I, p. 3-4 geven eveneens een beknopt overzicht van de geschiedenis van Herlinkhove.

42. De as Elnonestraat, Herlinkhovestraat, Lange Muren.

43. In het voorjaar van 2025 liep er een tentoonstelling in Oostende over Testerep. Dit is een slikken- en schorregebied, waar schapen graasden en met een beperkte bewoning, dat een eiland vormde door een getijdengeul afgezonderd van het vasteland, voor de huidige kust van Oostende en dat met de tijd door de zee werd opgeslorpt.

44. Fernand VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre*, Brussel, 1936, p. 159-161.

45. Over de heren van Ninove, Ernest WARLOP, *The Flemish Nobility before 1300*, Kortrijk, 1976, p. 1006-1008 en Dirk VAN DE PERRE, *Enkele nieuwe gegevens over de oudste heren van Ninove, Steenhuize en Erpe*, in: *Het Land van Aalst*, 54, 2002, p. 277-291.

46. VERCAUTEREN, *Actes*, p. 180, 184 en 186.

47. BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, *Het Mirakelboek*, p. 136-137.

48. DE HEMPTINNE e.a., *Regering van Diederik van de Elzas*, p. 113-114.

49. *Patrologia Latina*, 180, kol. 1561-1562.

50. VAN DE PERRE, *De oudste*, p. 87 en 81.

Wat gebeurde na 1115 met de parochiekerk op de Koudenberg? Die was blijkbaar in handen van de Ninoofse heren gekomen, die ze in het kader van de Gregoriaanse Hervorming aan de Kerk restitueerden eerst aan het kapittel, nadien aan de Abdij. We weten dat Amalrik II van Ninove, de vader van Gerard, in 1116-1118 in de kerk een klein seculier kapittel stichtte. Gelijkaardig kleine kapittels werden eveneens gesticht in 1092 in de kerk van Liedekerke, en kort na 1112 in die van Meerbeke.⁵¹ Die Ninoofse kapittelkerk (*ecclesie de Ninive ... cum altari et atrio atque omnibus appendiciis suis*) werd door bisschop Burchard van Kamerijk (1116-1130) op vraag van Amalrik II vrijgemaakt van alle leken aanspraken (*liberam et ab omnimoda exactione quietam effecerat*).⁵² Vermoedelijk is dit *atrium* gelijk te stellen met het gebied waarop later de abdij gebouwd werd, wat maakt dat de kapittelkerk met haar ruim *atrium* en de Beverbeek met een watermolen in de nabijheid een zeer geschikte plaats was voor het inplanten van een abdij. Bisschop Nikolaas van Kamerijk (1136-1167) bevestigde in 1165 dat hij, net zoals zijn voorganger, de Ninoofse kerk (abdij) met **dezelfde** afhankelijkheden als die van de vroegere kapittelkerk, vrij maakt van alle aanspraken die er zouden kunnen op rusten (*ecclesiam de Ninive,.... cum eisdem suis appertinentiis liberam et ab omni exactione quietam concessimus*).⁵³ Er blijkt een continuïteit te bestaan tussen het *atrium* (beluik) van de kapittelkerk en het beluik van de abdij dat de bisschop in 1165 in zijn vrijheid herbevestigt.

We kunnen ervan uitgaan, dat in de promotie door de heren van de parochiekerk naar een hoger niveau, tevens het verwerven van de prestigieuze relieken van Cornelius en Cyprianus besloten was.⁵⁴ Alleszins waren die relieken in 1138 al aanwezig, daar de nieuwe abdij door de Kamerijkse bisschop genoemd werd naar beide martelaren.

Een parochiekerk buiten de stadswallen

De Vlaamse graaf Boudewijn V de Grote (1035-1067) veroverde rond 1050 de streek tussen Schelde en Dender en splitste zo de oude Brabantgouw, onderdeel van het Duitse Rijk, in twee delen.⁵⁵ De Dender werd een grensrivier tussen het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant. De voornaamste Vlaamse heren (Aalst, Liedekerke, Ninove, Boelare) bouwden er hun burcht. Het debiet van de Dender liet scheepvaart toe, zeker na de bouw van waterpoorten (spuien) waarvan de oudste vermelding rond 1200 te situeren is.⁵⁶ De sluis te Pollare maakte het mogelijk water op te houden en af te leiden naar een zijkanaal (de Molendender) dat doorheen het stedelijk gebied van Ninove liep (plus minus de loop van de huidige Centrumlaan) waar de heer nabij het huidige Oudstrijdersplein twee watermolens liet bouwen. De Ninoofse heren worden vernoemd vanaf 1078. Ze waren als stalmeester nauw verbonden met de Vlaamse graaf. Hadden de Ninoofse heren oorspronkelijk hun thuisbasis in het Hof te Nederwijk? Vandaaruit hebben ze door de bouw van hun Oude Hof op de huidige Graanmarkt en hun nieuwe burcht op de rechteroever van de Dender bij de grens met het hertogdom Brabant en bij de brug over de Dender van de landweg tussen de opkomende steden Brussel en Oudenaarde, bijgedragen tot het ontstaan van een eerste stedelijke kern van Ninove. Een gebied waarin handel tot ontwikkeling kwam, dat verstrekt werd met een omwalling en waarin zich een nieuw type bewoner, de vrije burger, vestigde. Alleszins verschoof midden 11de -begin 12^{de}

51. Voor Liedekerke, DE SMET, *Recueil*, p. 751-752. Voor Meerbeke, Dirk VAN DE PERRE, *De eerste Sint-Pieterskerk en de middeleeuwse Sint-Berlendskapittelkerk van Meerbeke*, in: *Het Land van Aalst*, 58, 2005, p. 81-112.

52. VAN DE PERRE, *De oudste*, p. 83.

53. Ibidem, p. 86.

54. BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, *Het Mirakelboek*, p.76-77 zegt dat de heren met de grootste ijver de kerk met relieken van heiligen aanzien gaven.

55. VANGASSEN, *Geschiedenis I*, p.95-96 en *Ninove II*, p. 43-50 schetst beknopt de metamorfose die Ninove onderging in de 11de en 12de eeuw

56. W. PREVENIER, *De oorkonden der Graven van Vlaanderen*, II, Brussel, 1965, p. 447-449. Het betreft een oorkonde van Boudewijn IX, waarin hij een regeling van de scheepvaart door zijn voorganger Filips van de Elzas (1168-1191) herbevestigt.

eeuw het zwaartepunt van Ninove van de Beverbeek naar de Dender en naar de as Buchtdam, Burchtstraat, Oudstrijdersplein, Beverstraat. De Koudenberg, ondanks de aanwezigheid van de parochiekerk, bleef een buitengebied, waarover wel de heer de controle verwierf.

Het verschil tussen de parochiegrenzen en die van heerlijkheid is voor Ninove een interessant gegeven. Zowel de parochies van Meerbeke, Pamel als Iddergem strekten zich tot binnen de grenzen van de Ninoofse heerlijkheid uit.⁵⁷ Deze parochies zijn dus ouder dan de gelijknamige feodale heerlijkheden. De nieuwe Ninoofse heren hebben de onfortuinlijk ligging van de oude in de Karolingische tijd ontstane parochiekerk op de Koudenberg gerespecteerd en niet geprobeerd om de kerk te verplaatsen, maar hebben die plaats versterkt door er eerst een kapittel en nadien een abdij te stichten.

Het lijkt erop dat Ninove rond 1137 twee tegenstrijdige expansiegebieden kende: een eerste in de stedelijke kern bij de Dender en het tweede rond de parochiekerk op de Koudenberg met de stichting van de abdij. In de nabijheid van de parochiekerk moet toen meer bewoning aanwezig geweest zijn dan uit de latere kaarten blijkt. Vooreerst moet met de stichting van de abdij een voorlopig kloostergebouw aangebouwd zijn aan de parochiekerk, dat een tien à twintig kloosterlingen kon huisvesten. Vervolgens is er sprake van watermolens en hoeven (*mansi*) in de nabijheid.⁵⁸ De aanwezigheid van huizen en van landbouwers die de gronden gebruikten op en rond de Koudenberg, blijkt eveneens uit de verhalen van het Ninoofse *Liber miraculorum*.⁵⁹ De komst van de abdij veroorzaakte bij de omwonende landbouwbevolking grote weerstand, omdat aan hun traditionele landbouwpraktijken een einde werd gesteld. De abdij privatiseerde haar grondbezit zodat het gemeen gebruik van haar gronden, vooral van bossen en grasland, werd tegengegaan.⁶⁰ Door de uitbouw van door eigen lekenbroeders bemande grote uithoven, monopoliseerde ze de landbouwexploitatie en maakte aan het bestaan van verspreide hoeven gerund door leken, een restant uit de Karolingische periode, een einde. Daardoor moet het landschappelijk karakter van de Koudenberg en de velden en kouters in het noorden van Ninove, grondig gewijzigd zijn in de loop van de 12de eeuw. De bewoning verdween er. De abdij verwierf alle rechten op het altaar van de parochiekerk, op de tiend en op de relieken van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus.

Tot slot nog enkele kleine opmerkingen

Het grondplan *Situs fundamentalis* wordt door de auteurs meermaals vernoemd.⁶¹ Het wordt door hen viermaal ca. 1623 en één keer ca. 1648 gedateerd.⁶² Het plan zelf is in zijn laatste redactie exact gedateerd in 1648. Vroeger wees ik er al op dat het plan meerdere oudere redacties kende, waarvan de eerste redactie ten vroegste tot ca. 1623 kan teruggaan.⁶³

De auteurs hebben het over vier bisschoppelijke oorkonden, waaronder zij ook de oorkonde uit 1147 van paus Eugenius rekenen.⁶⁴ In het abdijarchief maakte men steeds onderscheid tussen de pauselijke en de bisschoppelijke bevestigingsoorkonden. Weliswaar is de paus bisschop van

57. VANGASSEN, *Geschiedenis* II, p. 43.

58. Er is sprake van 5 *mansi* rondom het atrium (1139), de *mansus* van Amelricus Strepha naast het hof op de Koudenberg (1142; zie noot 16) de twee *mansi* van Theodorus de Inferno en één van Walterus de Curia *iuxta atrium* (beide 1142; *Chronotaxis* fol. 14v° en 16v°) en dat van het kapittel van Meerbeke (1166) op de Koudenberg. Vermoedelijk moet *mansus* hier begrepen worden als woning.

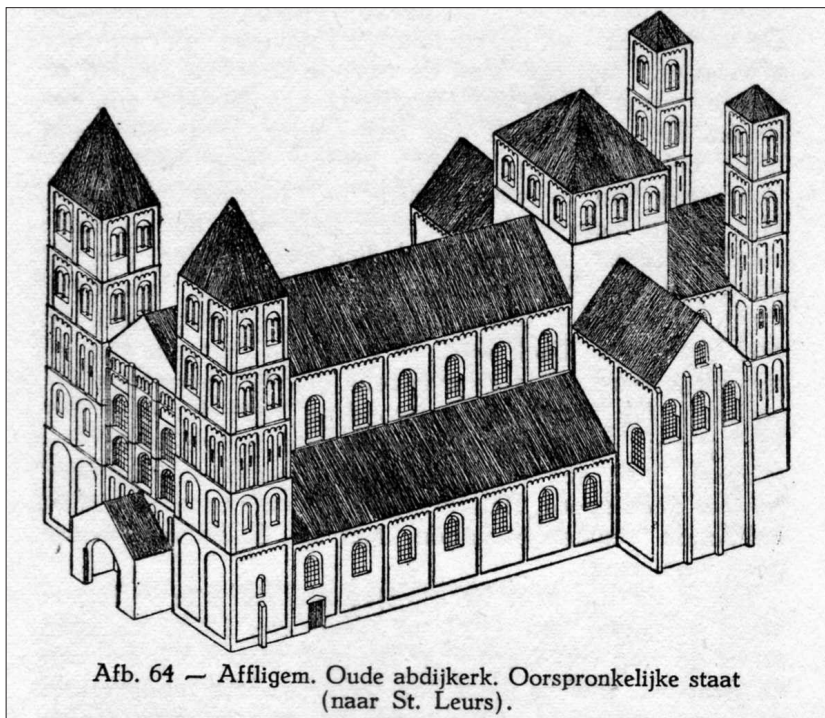
59. Drie wonderverhalen hebben het over brandende huizen rondom of nabij de kerk, die een bedreiging vormden voor de oude parochiekerk en de nieuwe kloostergebouwen. Zie BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, *Het mirakelboek*, p. 84-85, 90-91, 96-97.

60. Ibidem, p. 82-83. De inwoners van Ninove stelden de boomgaard van het klooster opnieuw open voor algemeen gebruik en trokken omheiningen omver om er hun vee binnen te drijven.

61. Voor het origineel, Rijksarchief Gent, Abdij Ninove, nr. 222.

62. VAN DEN HOVE e.a., *Archeologisch onderzoek*, p. 51, 72, 73, 85 en noot 122 (p. 77).

63. Dirk VAN DE PERRE, *De relatie tussen parochie en abdij te Ninove, inzonderheid in de periode 1585-1638*, in: *Het Land van Aalst*, 37, 1985, p. 156-161.

Afbeelding 5. Reconstructietekening door Stan Leurs van de romaanse abdijkerk van Affligem.

Mogelijk was deze bouw een inspiratiebron voor het westfront van de Ninoofse eerste abdijkerk.
Bron: Tekening uit Raymond LEMAIRE, *De romaanse bouwkunst in de Nederlanden*, Leuven, 1954, p. 242.

Rome, maar de term bisschoppelijke oorkonden wordt voorbehouden aan de oorkonden van de bisschoppen van Kamerijk in wier diocesis Ninove lag en die juridische zeggingskracht hadden over de Ninoofse kerkelijke instellingen.

De auteurs wijzen terecht op het uitzonderlijk karakter van het dubbele torenfront van de romaanse Ninoofse abdijkerk en maken de vergelijking met een analoog gebouw van een nog bestaande premonstratenzerkerk in Hongarije.⁶⁵ Dichter bij huis kan ik wel naar de romaanse abdijkerk van Affligem verwijzen met een dubbeltorenfront langs de westzijde en een driehoekig fronton in het midden.⁶⁶ Aan die Affligemse bouw is in 1129 begonnen. Ninove en Affligem hadden in die tijd goede relaties met elkaar. Was de Affligemse bouw een inspiratiebron voor de Ninoofse abdijkerk?

Tenslotte nog een detail uit de *Chronotaxis* van Godfried van Elshout. Onder het jaar 1155 vermeldt hij de schenking van enkele kleine stukken grond in Pamel (op de Gapenberg), om daar stenen te delven, die dan via een landweg naar het water (de Dender) gebracht konden worden.⁶⁷ Ongetwijfeld waren deze ruwe veldstenen bedoeld voor de bouw van de abdij.

Besluit

De interessante bijdrage van Peter van den Hove en collega's opent totaal nieuwe perspectieven op de geschiedenis van Ninove voor de periode vanaf 821 tot de bouw van de nieuwe parochiekerk in 1222. Het belang van de Beverbeekvallei en de site van de Koudenberg waar de eerste parochiekerk gesitueerd wordt, is een intrigerend gegeven, dat mij aan het denken zette en mij de oudste teksten over Ninove opnieuw deed lezen. Terwijl ik vroeger die hypothese voor onmogelijk hield, ben ik er nu in meegegaan. Nog vele geheimen van het vroegmiddeleeuwse Ninove liggen onder de parking ten oosten van de abdijkerk verborgen. Nieuwe opgravingen dringen zich op om wat nu een zeer valabele hypothese is, met materiële bewijzen te staven en mogelijk nog nieuwe ongekennde ontdekkingen te doen.

64. VAN DEN HOVE e.a., *Archeologisch onderzoek*, p. 58.

65. Ibidem, p. 86-89.

66. Raymond LEMAIRE, *De romaanse bouwkunst in de Nederlanden*, Leuven, 1954, p. 241-243.

67. *Chronotaxis*, fol. 26r°: *Godescalcus dedit et vendidit nobis consentente fratre suo Anselmo quinque dietarios et dimidium terrae, et 9 dietarios prati et unum dietarium, ubi lapides ponuntur, simul cum via per quam ad aquam vehuntur.*

Pioniers van de fotografie: de *Directory of Belgian Photographers*.

De online databank *Directory of Belgian Photographers* is een goudmijn voor iedereen die geïnteresseerd is in de vroege geschiedenis van de Belgische fotografie. Deze databank ontstond op basis van de publicatie *Directory of Photographers in Belgium 1839–1905*, die in 1997 in boekvorm was verschenen. De papieren versie groeide vervolgens uit tot een uitgebreid online naslagwerk dat regelmatig wordt aangevuld en geactualiseerd met de steun van het Antwerpse fotomuseum FOMU.¹ Ze is op het internet raadpleegbaar via: <https://fomu.atomis.be/index.php>.

Inhoud

De *Directory of Belgian Photographers* wil een zo volledig mogelijk overzicht bieden van iedereen die tussen de introductie van de fotografie en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog actief was in de Belgische fotografische wereld. Er is niet alleen aandacht voor beroepsfotografen, maar ook voor amateurs, reizende fotografen, stereofotografen, fotografische verenigingen... Fotografie wordt dus niet enkel bekeken als een kunstvorm, maar ook als een breed sociaal, economisch en cultureel fenomeen. Ook aanverwante beroepen worden niet over het hoofd gezien (leveranciers van fotoapparatuur, uitgevers van postkaarten...). Net die brede aanpak maakt de databank zo interessant. Ze focust immers niet alleen op bekende namen of artistieke topfotografen, maar besteedt ook aandacht aan minder zichtbare figuren binnen het Belgische fotografische landschap in de negentiende en vroege twintigste eeuw. Hun rol werd in het verleden vaak over het hoofd gezien.²

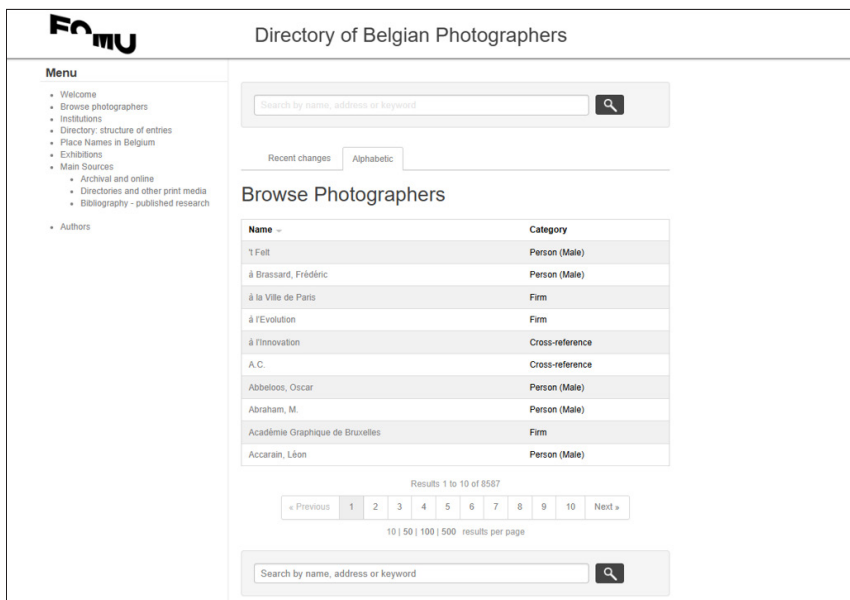
De informatie in de databank is afkomstig uit uiteenlopende bronnen, zoals lokale kranten, adresboeken en ledenlijsten van verenigingen. Daardoor kan ze zowel gebruikt worden om individuele carrières van fotografen te reconstrueren, als om bredere evoluties zichtbaar te maken. Zo toont deze database niet alleen op welke wijze de fotografie zich ontwikkelde in grootsteden, zoals Brussel, Antwerpen en Gent, maar bijvoorbeeld ook hoe ze haar weg vond naar provinciesteden zoals Aalst, Geraardsbergen en Ninove.³

Dit alles maakt van de *Directory of Belgian Photographers* een waardevol instrument voor onderzoek naar de geschiedenis van fotografie in de brede zin. Dankzij haar diversiteit kan ze echter ook een hulpmiddel zijn bij onderzoek naar sociale en economische geschiedenis, visuele cultuur, genealogie, familie- en streekgeschiedenis... De databank kan bovendien helpen bij het identificeren, contextualiseren en dateren van historische foto's.

1. *Directory of Belgian Photographers* (DBP), <https://fomu.atomis.be/index.php>.

2. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php>.

3. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php>.

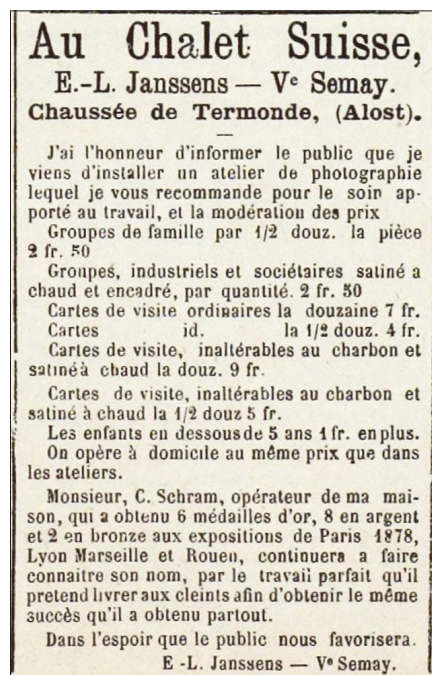

Afbeelding 1.
Er kan gericht gezocht worden op trefwoord, maar geïnteresseerden kunnen ook grasduinen in een algemeen overzicht met meer dan 8500 personen, firma's en verenigingen.

Onderzoekspistes

Voor wie onderzoek wil doen naar (bepaalde aspecten van) de geschiedenis van de fotografie op het grondgebied van het voormalige Land van Aalst, biedt deze databank heel wat aanknopingspunten. Zo schenkt de *Directory of Belgian Photographers* bijvoorbeeld bijzondere aandacht aan de rol van vrouwen in de vroege fotografie. Een onderwerp waar lange tijd weinig aandacht voor was. Zo maakt de databank het mogelijk om vergeten carrières te (her) ontdekken. Een voorbeeld hiervan is Elisabeth Louise Janssens. Na het overlijden van haar echtgenoot Pierre Antoine Semay (in 1886) bleef ze niet bij de pakken zitten. In 1887 startte ze een fotostudio aan de Dendermondse Steenweg in Aalst (met als operator Charles Schram).⁴

Maria Anna Clinckaert speelde dan weer een belangrijke rol in de Aalsterse postkaartenhandel. Samen met haar echtgenoot, postbediende Jozef Cornelis, baatte ze een boekhandel en papeterie annex uitgeverij van postkaarten uit in de Lange Zoutstraat in Aalst.⁵

Afbeelding 2.
Bron: Stadsarchief Aalst, De Denderbode, 10 juli 1887.

4. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php/janssens-elisabeth-louis;isaar>.

5. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php/cornelis-epouse-then-veuve;isaar3>.

Afbeelding 3.

Deze postkaart van de Lange Zoutstraat werd uitgegeven door Jozef Cornelis. Uiterst rechts is de gevel van boekhandel en papeterie Cornelis-Clinckaert te zien.
Bron: Stadsarchief Aalst, SAA_pk_0432_a, SAA_pk_0432_b.

Gabrielle du Ry van Steelant, die het kasteel van Boelare erfde, was een van de vrouwelijke fotografiepioniers. Ze was amateurfotografe en lid van de *Association belge de Photographie*. Deze vereniging speelde eind negentiende en begin twintigste eeuw een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de Belgische fotografie. In 1894 huwde ze met Henri Campen. Tot 1906 stond ze op de lidmaatschapslijsten van de ABP ingeschreven onder haar eigen naam. Vanaf 1907 wijzigde dit naar '*Madame Victor Campen*'.⁶

De *Directory of Belgian Photographers* kan historici, genealogen, verzamelaars en wie bezig is met familiegeschiedenis, ook helpen bij het dateren van oude foto's. Fotografen verhuisden in de negentiende en vroege twintigste eeuw regelmatig. Sommigen trokken naar groeiende steden of rijkere buurten om zo meer klanten te bereiken. Anderen veranderden van locatie omdat ze bijvoorbeeld de kans kregen om een beter of moderner atelier te betrekken. Ook de concurrentie speelde een rol: in populaire steden waren vaak verschillende fotografen gevestigd, waardoor het commercieel aantrekkelijker kon zijn om te verkassen naar een regio met minder concurrenten. Daarnaast waren er bijvoorbeeld rondreizende fotografen die per definitie slechts tijdelijk op één plek werkten. Ook samenwerkingen, overnames of de verderzetting van een atelier door een weduwe zorgden voor wijzigingen van naam of locatie.⁷

Deze verhuisbewegingen helpen vandaag bij het dateren van historisch fotomateriaal. Op veel oude foto's (en hun verpakking), fotokaarten en '*cartes de visite*'⁸ staan namelijk de naam en het adres van het atelier en/of de fotograaf vermeld. Via de *Directory of Belgian Photographers* kan men nagaan in welke periode een fotograaf op een bepaald adres actief was. De databank steunt daarvoor op uiteenlopende bronnen zoals handelsgidsen, bevolkingsregisters, genealogische databanken, krantenarchieven en documenten uit het Belgisch Rijksarchief. Dankzij deze informatie is het vaak mogelijk om een foto vrij nauwkeurig te dateren.

Deze '*carte de visite*' van een onbekende man met een strik kan bijvoorbeeld gedateerd worden op basis van de informatie op het karton. Volgens de *Directory of Belgian Photographers* was Gustave Buyle immers van november 1898 tot september 1901 actief als beroepsfotograaf in Aalst ('*Rue de l'Eglise, 5*'). Voordien was hij werkzaam in Geraardsbergen ('*Rue de la Paix*') en Ath ('*Marché aux Toiles, 6*'). Later volgden nog Antwerpen en Brussel.⁹ Deze foto kan dus gedateerd worden tussen 1898 en 1901.

6. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php/du-ry-van-steelant-or-van-steelant-mlle;isaar>.

7. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php>.

8. Een '*carte de visite*' is een klein fotografisch portretkaartje dat in de negentiende eeuw populair was. Het ging meestal om een albumineportretfoto die op stevig karton werd bevestigd. Vaak ging het om portretten van familieleden, beroemdheden en politici. Ze waren goedkoop, handig qua formaat en eenvoudig te reproduceren. '*Cartes de visite*' werden vaak gretig verzameld en opgeborgen in speciale albums.

9. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php/buyle-gustave;isaar>.

Omdat de *Directory of Belgian Photographers* fotografie in ruime zin benadert, is ze ook een interessant hulpmiddel voor onderzoek naar sociale geschiedenis, cultuurgeschiedenis en aanverwante disciplines. Zo bevat de database bijvoorbeeld informatie over de Zwitserse ingenieur Friedrich Wilhelm Dull, de zelfverklaarde uitvinder van zijn 'Diorama Artistique'. Dull stelde dit kunstdiorama in 1890 tentoon in de zaal van de Katholieke Kring in Aalst (de huidige Borse Van Amsterdam).¹⁰

*'Het Kunst-Diorama van M. Dull, tentoongesteld in de zaal van den katholieken kring "De Eendracht", Groote Markt alhier, wordt dagelijks meer en meer door een talrijk publiek bezocht, en meer en meer wordt er ook dagelijks gesproken over dit wonderbaar meesterstuk. Overigens nooit heeft men iets schooner in dien aard gezien en dit mits den geringen inkomprijs van 50 centiem. De kinderen betalen half geld en voordeelen worden aan de familiën toegestaan. Open alle dagen van 4 tot 7 uren en van 8 tot 10 uren 's avonds. Zaterdag en Zondag, eene nieuwe reeks Zwitserland en Amerikaanse landschappen; de Niagara, enz.'*¹¹

Het diorama was vermoedelijk een succes want Dull mocht het nadien ook exposeren in de zaal van de liberale herberg *Graaf van Egmont*.¹² Ontspannen deed men op dat moment immers liefst binnen de eigen ideologische zuil. Dankzij Dull konden heel wat Aalstenaars, katholiek én liberaal, zich een beeld vormen van streken die ze anders nooit zouden kunnen aanschouwen.

Kortom, de *Directory of Belgian Photographers* is dus niet alleen een waardevolle bron voor wie de geschiedenis van de Belgische fotografie wil bestuderen, maar ook voor wie zich bezighoudt met lokale, sociale, culturele en economische geschiedenis of genealogisch onderzoek. Dankzij de brede opzet en de rijkdom aan bronnen kan de databank onverwachte verbanden blootleggen en vergeten verhalen opnieuw zichtbaar maken. Het kan dus zeker de moeite waard zijn om deze databank tijdens een onderzoek te raadplegen. Ze kan net dat ene ontbrekende puzzelstuk leveren om een foto, persoon of verhaal in zijn historische context te plaatsen.

Pieterjan De Coninck

10. DBP, <https://fomu.atomis.be/index.php/diorama-artistique;isaar>.

11. Stadarchief Aalst (SA), De Denderbode, 2 november 1890.

12. SA, De Dendergalm, 23 november 1890.

Review

Romain John VAN DE MAELE, *Alfons en Jozef De Cock. Een leven in woorden: brieven, verhalen en boekbesprekingen*, uitgave in eigen beheer - Printforce Nederland, 2025, 160 p.

R.J. van de Maele (° Aalst, 1948) studeerde algemene cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit Nederland. Zijn scriptie analyseerde Louis Paul Boon als recensent.

Hij is een productieve en veelzijdige auteur: dichter, recensent, literair vertaler, lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden. Zijn specialiteiten: het werk van Cyriel Buysse, de Scandinavische letteren en de moderne Nederlandse poëzie.

Ook in *Het Land van Aalst* publiceerde hij reeds verschillende artikelen: *In de schaduw van Daens: Jan Bijl in het werk van Roelandt en Boon* (1994), *Het protest tegen de vervuiling van de Dender (1945-1980): een milieuhistorische verkenning* (2014). En in de HLvA Extra-reeks: *Woningnood en woningschaarste in Aalst van 1900 tot 1975* (2022) en *'Landlopers' en 'bedelaars' uit Aalst en haar fusiegemeenten in de kolonie van Merksplas. Een historische en sociologische monografie* (2023).

Ook over de Herdersemse hoofdpersonen van zijn laatste boek publiceerde hij reeds vroeger: *Het werk en de briefwisseling van Jozef De Cock* - Heemkundige Kring *De Faluintjes*, 2016 en *Strubbelingen bij de Alfons De Cock-hulde in Denderleeuw in 1928* - Heemkundige Kring *De Faluintjes*, 2009.

Alfons DE COCK (° Herdersem 1850, † Antwerpen 1921) had als (hoofd)onderwijzer (o.a. in Denderleeuw) een brede interesse in de Vlaamse cultuur en literatuur, maar was vooral de grondlegger van de volkskunde en folklorestudie in Vlaanderen.

Aan de hand van uitgebreide en veelvuldige citaten uit het werk en de briefwisseling van Alfons De Cock komt de tijdsgeest goed tot uiting, evenals diens uitgebreid netwerk: Cyriel Buysse, Isidore Teirlinck, Pol De Mont, Karel Van de Woestijne, Stijn Streuvels, Paul Frederick, Maurits Sabbe, ... Opvallend detail: zijn netwerk strekte zich uit over de politieke partij- of zuilgrenzen heen.

Ook interessant is het zicht dat we krijgen op andere Aalsterse cultuurflaminganten: activist Achilles Brys, dokter-schrijver Isidoor Bauwens, schrijver en kunstcriticus Jef Crick, filoloog Hippoliet Meert, ...

Positief zijn de vele voetnoten waarin die vele namen geïdentificeerd en gesitueerd worden.

Vermits Alfons De Cock een zeer brede interesse had, komen er veel thema's aan bod: volkssprookjes, spreekwoorden, volksgeloof, volksgeneeskunde, overspel, kinderspel, volksliedjes, plantkunde, Simon Stevin, het naturalisme, ... Dat is interessant, maar soms ook overdonderend. De lezer krijgt soms de indruk dat het alle kanten uitschiet.

Diverse van deze thema's worden grondig beschreven met veel details over o.a. de oplage van bepaalde boeken. Mede daardoor is het voor de specialisten een interessant naslagwerk. Voor de leek zorgt het soms voor een teveel aan info. Dat de voornaam van een zoon van A. De Cock, nl. Gomaar, "aan Lier doet denken" is daarvan een voorbeeldje...

Vier hoofdstukken zijn gewijd aan diens neef: Jozef DE COCK (° Herdersem 1877, + Roosendaal 1941), priester, licentiaat Germaanse filologie en hoogleraar Duitse taal- en letterkunde aan de KULeuven. Ook de visie en het werk van deze enigszins vergeten bekende (groot-)Aalstenaar komt tot leven door de vele citaten uit brieven en druksels. Door zijn Flamingante standpunten (voor de vernederlandsing van het middelbaar onderwijs en van de Gentse universiteit, voor de bestuurlijke scheiding van Vlaanderen en Wallonië) kwam hij in botsing met het episcopaat, met Belgicistische professoren en politici. Hij werd tot ontslag gedwongen en ging tijdens WO I in ballingschap in Nederland.

Via de brieven krijgen we ook een zicht op zijn netwerk: Stijn Streuvels, Frans Van Cauwelaert, diens oud-student Ernest Claes, ... Al geldt ook hier dat niet elke brief even relevant is.

Een detail, maar spijtig in een boek over onderwijzers en taalkundigen, zijn de tikfouten die door de spellingscontrole niet gevonden werden: 'betond' (p.21), 'een' ipv 'aan' en 'nam' ipv 'naam' (p.87), 'ogevat' (p.95).

De afbeeldingen zijn zeker een meerwaarde, maar sommige illustraties zijn wel zeer klein uitgevallen.

Een minpunt is het ontbreken van een trefwoordenlijst en een personenregister, evenals een afrondend besluit.

Kortom: niet enkel een aanrader voor letterkundige specialisten, maar ook voor streekgenoten die deze enigszins in de vergetelheid geraakte Vlaamse monumenten willen herontdekken.

Het boek kan besteld worden bij de auteur door overschrijving van 14 euro op rekening BE51 6109 0808 2062 van Romain van de Maele, Duinberglaan 25, 3001 Heverlee, te vermeerderen met eventuele verzendingskosten. De verzending met de Belgische post kost 5,15 € voor een zending naar een afhaalpunt en 5,95 € voor een bezorging aan huis. Met een verzending naar een afhaalpunt of een locker van Mondial Relay kost de verzending 4 €, verzekering inbegrepen. Gelieve de verzendingswijze en eventueel het afhaalpunt te vermelden, samen met uw e-mailadres. Contact: romain.vandemaele@gmail.com

Wouter Van der Spiegel

Kaft van het boek.

De auteurs

Jan Naert

Jan Naert werkt als archivaris in het Algemeen Rijksarchief 2 (Depot Joseph Cuvelier) en is ook verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB) (CORE).

Hij publiceerde o.a. *Hoeders van de staat : burgemeesters in bezet en bevrijd België en Noord-Frankrijk (1914-1921)* (Standen en Landen, 116), Brussel: ASP, 2023.

1000 Brussel - jan.naert@arch.be

Dirk Van de Perre

Dirk Van de Perre is als historicus en auteur gespecialiseerd in lokale geschiedenis, architectuur en kunstgeschiedenis. Zijn werk richt zich voornamelijk op de regio rond Ninove en Aalst. Hij publiceerde o.a. *Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij* (2001), *De Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk te Meerbeke* (2006) en *Architectuur van de Verlichting* (2011).

9401 Ninove-Pollare – dirkvandeperre@skynet.be

Pieterjan De Coninck

Pieterjan De Coninck studeerde Geschiedenis en Bestuurskunde aan de Universiteit van Gent. Hij publiceerde in dit tijdschrift eerder al over decoratieschilder Remi Goethals (2020) en architect Julius Goethals (2025).

9300 Aalst - pieterjan.deconinck@hotmail.com

Wouter Van der Spiegel

Wouter Van der Spiegel was tot 2024 als geschiedenisleraar verbonden aan het Sint-Maarteninstituut te Aalst. Hij schreef mee aan de geschiedenishandboeken *Pionier 5* (2013) en *Pionier 6* (2014). Hij publiceerde o.a. *Tussen Ajuin en Jodenster* (2019).

9308 Hofstade – wouter.vdsp@outlook.com

Het LAND van AALST

TIJDSCHRIFT

Jaargang LXXVIII • 2026 • Nummer 2 • mei - juni - juli - augustus

Van de redactie

Editoriaal. 53

Artikels

Jan Naert
De vervolging van oorlogsmisdaden na de Eerste Wereldoorlog: de zaak Sanguinetto-Almenröder (1919-1925). 54

Dirk Van de Perre
Een revolutie in de kennis van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Ninove. Enkele kanttekeningen. 78

In de kijker

Pieterjan De Coninck
Pioniers van de fotografie: de Directory of Belgian Photographers. 91

Wouter Van der Spiegel
Review: Romain van de Maele. Alfons en Jozef de Cock. Een leven in woorden: brieven, verhalen en boekbesprekingen. 95

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

De kaart op de achterflap dateert uit de vroege 17de eeuw, met hier centraal het Land van Aalst. De maker is onbekend, maar de kaart werd opgedragen door Antonius Sanderus, voor zijn boek 'Flandria Illustrata, sive Descriptio comitatus (...)', gedrukt door Johannes Willemszoon Blaeu in 1644 en uitgegeven door Cornelius ab Egmond et socii (Keulen).

Geschiedkundige vereniging Het LAND van AALST

Werkdomein:

Het gebied van de voormalige kasselrij Het Land van Aalst
Tussen Schelde en Dender
Van de prehistorie tot en met de 20ste eeuw